

PETER
FRANKOPAN

HEDVÁBNÉ STEZKY

NOVÁ HISTORIE
SVĚTA

VYŠEHRAĐ

MEZINÁRODNÍ BESTSELLER

Hedvábné stezky

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.ivysehrad.cz
www.albatrosmedia.cz

Peter Frankopan

Hedvábné stezky – e-kniha
Copyright © Albatros Media a. s., 2021

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS **MEDIA**

PETER FRANKOPAN

HEDVÁBNÉ STEZKY

NOVÁ HISTORIE SVĚTA

PETER FRANKOPAN

HEDVÁBNÉ STEZKY

NOVÁ HISTORIE SVĚTA

VYŠEHRAĐ

Katharině, Floře, Francisovi a Lukovi

Copyright © 2015 by Peter Frankopan

Translation © Aleš Valenta, 2021

ISBN tištěné verze 978-80-7601-502-9

ISBN e-knihy 978-80-7601-513-5 (1. zveřejnění, 2021) (epub)

ISBN e-knihy 978-80-7601-514-2 (1. zveřejnění, 2021) (mobi)

ISBN e-knihy 978-80-7601-512-8 (1. zveřejnění, 2021) (ePDF)

Zastavili jsme se v krajině kmene Turkotatarů... viděli jsme skupinu, která uctívala hady, jinou, která uctívala ryby, a ještě jinou, jež uctívala jeřáby.

Cesta k povolžským Bulharům od Ibn Fadlána

Já, kněz Jan, jsem pán pánů, který převyšuje všechny krále celého světa bohatstvím, ctnostmi a mocí... V našich zemích tekou volně mléko a med; jed neškodí, ani hlasitě nekvákají žáby. Nejsou tu štíři, ani se v trávě neplazí hadi.

*Údajný list kněze Jana do Říma a Konstantinopole,
12. století*

Má velmi velký palác, jehož střecha je celá pokrytá ryzím zlatem.

*Zápisky Kryštofa Kolumba o velkém chánovi z východu,
konec 15. století*

Pokud neučiníme relativně malé oběti a nezměníme nyní svou politiku v Persii, ohrozíme naše přátelství s Ruskem a v poměrně blízké budoucnosti se ocitneme v situaci, kdy bude v sázce sama existence impéria.

*Sir George Clerk britskému ministru zahraničí
siru Edwardovi Greyovi, 21. července 1914*

Prezident zvítězí, dokonce i kdybychom si tady sedli a nedělali nic.

*Šéf prezidentské kanceláře k Nursultánu Nazarbajeovi,
prezidentu Kazachstánu, krátce před volbami v roce 2005*

OBSAH

	<i>Předmluva</i>	11
1	Vznik Hedvábné stezky	19
2	Cesta víry	41
3	Cesta na křesťanský východ	56
4	Cesta k revoluci	71
5	Cesta ke shodě	84
6	Cesta kožešin	103
7	Cesta otroků	116
8	Cesta do nebes	132
9	Cesta do pekel	151
10	Cesta smrti a destrukce	166
11	Cesta zlata	189
12	Cesta stříbra	204
13	Cesta do severní Evropy	224
14	Cesta k impériu	242
15	Cesta ke krizi	256
16	Cesta k válce	268
17	Cesta černého zlata	292
18	Cesta ke kompromisu	309
19	Cesta pšenice	323
20	Cesta ke genocidě	340
21	Cesta ke studené válce	359

22	Americká hedvábná stezka	376
23	Cesta soupeření supervelmocí	392
24	Cesta do katastrofy	409
25	Cesta k tragédii	435
	Závěr: Nová hedvábná stezka	453
	<i>Poděkování</i>	467
	<i>Poznámky</i>	470
	<i>Rejstřík</i>	573

PŘEDMLUVA

Když jsem byl malý, jednou z mých nejcennějších věcí byla velká mapa světa. Byla připíchnutá na stěnu vedle mé postele a já jsem ni zíral každý večer před usnutím. Netrvalo dlouho a zapamatoval jsem si jména a polohu všech zemí, všímal si jejich hlavních měst, stejně jako oceánů, moří i řek, které do nich ústily. Znal jsem jména velkých horských hřebenů a pouští, psaných spěšnou kurzívou a chvějících se dobrodružstvím a nebezpečím.

Když jsem dorůstal, začal mi vadit permanentně úzký geografický záběr mých školních tříd, jejichž výuka se zaměřovala výhradně na západní Evropu a Spojené státy americké, pomíjejíc většinu ostatního světa. Učili nás o Římanech v Británii, o normanském vpádu z roku 1066, o Jindřichu VIII. a Tudorovcích, o americké válce za nezávislost, viktoriánské industrializaci, o bitvě na Sommě, o vzestupu a pádu nacistického Německa. Hleděl jsem na svou mapu a viděl obrovské části světa, které se přecházely mlčením.

K mým čtrnáctým narozeninám mi rodiče dali knihu antropologa Erika Wolfa, která ve mně zažehla jiskru. Obecně přijímaná a pohodlná historie světa, psal Wolf, je ta, v níž „staří Řekové zplodili Řím, Řím zplodil křesťanskou Evropu, křesťanská Evropa zplodila renesanci, renesance osvícenství, osvícenství politickou demokracii a průmyslovou revoluci. Průmysl zkřížený s demokracií zase zplodil Spojené státy, které ztělesňují právo na život, svobodu a hledání štěstí.“¹ Okamžitě jsem poznal, že to je přesně ten příběh, který nám vyprávěli: mantra politického, kulturního a morálního triumfu Západu. Ale tato verze byla vadná; existovaly alternativní možnosti pohledu na dějiny – takové, které se nedívaly pouze z perspektivy vítězů nejnovější historie.

Byl jsem fascinován. Náhle bylo zřejmé, že oblasti, o nichž jsme se neučili, se v průběhu dějin ztratily, protože je zadusil stále opakovaný příběh vzestupu Evropy. Poprosil jsem otce, aby mi ukázal Herefordskou mapu světa, v jejímž prostorovém i významovém středu leží Jeruzalém, zatímco Anglie a další západní země jsou jako bezvýznamné umístěny při okraji. Ohromilo mě,

když jsem četl o arabských zeměpiscích, jejichž díla provázely mapy, které vypadaly, že jsou vzhůru nohama a kladly do středu Kaspické moře. Stejně jsem byl ohromen, když jsem se dozvěděl o důležité středověké turecké mapě v Istanbulu, v jejímž srdci se nacházelo město Balasagun, o němž jsem nikdy neslyšel, které se neobjevovalo na mapách a jehož samotná lokalizace byla až donedávna nejistá. A přece bylo kdysi považováno za střed světa.²

Chtěl jsem vědět víc o Rusku a Střední Asii, o Persii a Mezopotámii. Chtěl jsem pochopit původ křesťanství z asijské perspektivy. Pochopit, jak se křížové výpravy jevily lidem, žijícím ve velkých městech středověku – např. Konstantinopoli, Jeruzalémě, Bagdádu a Káhiře. Chtěl jsem se poučit o velkých východních říších, o Mongolech a jejich výbojích. A pochopit, jak vypadaly obě světové války ne při pohledu z Flander či východní fronty, ale z Afghánistánu a Indie.

Bylo pro mne tudíž mimořádným štěstím, že jsem mohl studovat ruštinu ve škole, kde nás učil Dick Haddon, skvělý muž, jenž sloužil u námořní zpravodajské služby a byl přesvědčen, že cesta k pochopení ruského jazyka a duše vede přes jiskřivou ruskou literaturu a lidovou hudbu. A ještě větší štěstí jsem měl, když Haddon nabídl zájemcům lekce arabštiny a arabské historie; půltucet z nás uvedl do světa islámské kultury a historie a ponořil se s námi do nádhery klasické arabštiny. Tyto jazyky mi pomohly odemknout svět, jenž čekal na to, aby byl objeven, respektive – jak jsem si záhy uvědomil – aby byl znovuobjeven námi, lidmi ze Západu.

Dnes se mnoho energie věnuje odhadům pravděpodobného dopadu rychlého ekonomického růstu v Číně, kde se v příštím desetiletí předpokládá zčtyřnásobení poptávky po luxusním zboží, anebo úvahám o společenských proměnách v Indii, kde má více lidí přístup k mobilnímu telefonu než ke splachovacímu záchodu.³ Ale ani jedno není nejlepším východiskem pro posuzování minulosti a přítomnosti světa. Ve skutečnosti se na ose, kolem níž se otáčí svět, po tisíciletí nacházel region mezi východem a západem, spojující Evropu s Tichým oceánem.

Středový bod na spojnici východu a západu, běžící zhruba od východního pobřeží Středozemního moře a Černého moře k Himálaji, se může zdát jako nepřiliš slibné východisko pro hodnocení světa. Je to oblast, kde se nyní nacházejí země vyvolávající dojem exotiky a periferie, jako je Kazachstán a Uzbekistán, Kyrgyzstán a Turkmenistán, Tádžikistán a kavkazské státy. Jedná se o region, který si spojujeme s nestabilními násilnickými režimy, jež

ohrožují mezinárodní bezpečnost – Afghánistán, Írán, Irák a Sýrie – nebo jež jsou v lepším případě na štíru s demokracií, jako Rusko a Ázerbájdžán. Povšechně se jedná o oblast, jež je domovem řady zkrachovalých nebo krachujících států, vedených diktátory, kteří získávají v národních volbách nepravděpodobně velké většiny hlasů a jejichž rodiny a přátelé mají kontrolu nad bujícími obchodními zájmy, vlastní obrovské majetky a disponují politickou mocí. Jsou to místa s chabou bilancí v oblasti lidských práv, kde je omezená svoboda vyjadřování v otázkách víry, svědomí a sexuality a kde kontrola médií určuje, co se smí a nesmí objevit v tisku.⁴

Jakkoli se nám tyto země mohou zdát divoké, nejsou to žádná slepá ramena, žádné podivné pustiny. Most mezi východem a západem je ve skutečnosti vlastní křižovatkou civilizace. Tyto země nejsou v žádném případě na okraji světového dění, naopak. Leží v jeho samotném středu, a to od počátku historie. Právě zde se zrodila civilizace a zde, jak se mnozí domnívají, se zrodilo lidstvo – tam, kde „Hospodin Bůh vysadil zahradu v Edenu“ a „dal vyrůst ze země všemu stromoví žádoucímu na pohled, s plody dobrými k jídlu“. Na místě, které je často kladeno do bohatých krajů mezi Tigridem a Eufratem.⁵

Bylo to na tomto mostě mezi východem a západem, kde před téměř 5000 lety vznikly velké metropole, kde se v údolí Indu nacházela města Harappa a Mohendžodaro, zázraky starověkého světa s populací čítající desítky tisíc obyvatel a ulicemi propojenými sofistikovaným kanalizačním systémem, jemuž nemohla Evropa po tisíce let konkurovat.⁶ Svou velikostí a architektonickou nápaditostí vynikala další velká civilizační centra, jako Babylón, Ninive, Uruk a Akkad v Mezopotámii. Ostatně již před více než dvěma tisíci lety poznamenal jeden čínský zeměpisec, že obyvatelé Baktrie, země ležící na řece Oxus v nynějším severním Afghánistánu, byli proslulí obchodníci a vyjednavací. Na trhu v jejich hlavním městě se prodávalo a nakupovalo velké množství rozličných produktů, dovážených zblízka i zdáli.⁷

Je to oblast, kde se rozvinula největší světová náboženství, kde spolu zápolily judaismus, křesťanství, islám, buddhismus a hinduismus. Byl to tavicí kotel, kde soutěžily jazykové skupiny a kde se mluvilo indoevropskými, semitskými a sino-tibetskými jazyky, stejně jako altajskými, turkotatarskými a kavkazskými. Právě zde mohutněla a zanikala velká impéria, zde se odehrávaly střety mezi kulturami a říšemi, jejichž důsledky pociťovali lidé žijící tisíce mil daleko. Zaujmout pozorovací stanoviště na tomto místě znamená otevřít si nové cesty k hodnocení minulosti a ukázat svět, jenž byl hluboce propojen, kde události na jednom kontinentě působily na kontinenty další. Svět, v němž dění na středoasijských stepích ovlivnilo severní Afriku, kde události v Bagdádu

rezonovaly ve Skandinávii, kde objevy v Amerikách měnily ceny zboží v Číně a způsobovaly prudký růst poptávky na koňském trhu v severní Indii.

Tyto otřesy se šířily po síti, rozbíhající se do všech směrů. Postupovaly po cestách, kudy putovali poutníci a válečníci, nomádi a obchodníci a v jejichž okolí se nakupovalo a prodávalo zboží a výrobky a kde se směňovaly, přizpůsobovaly a vybrušovaly myšlenky. Přinášely nejen prosperitu, ale také smrt a násilí, nemoci a katastrofy. Koncem 19. století pojmenoval význačný německý geolog Ferdinand von Richthofen (strýc „Rudého barona“, leteckého esa z první světové války) tuto bující síť pojmem, který se dodnes používá: „Seidenstraßen“ – hedvábné stezky.⁸

Tyto cesty plní funkci centrální nervové soustavy světa, spojující národy a místa, ale protože leží pod kůží, jsou pouhým okem neviditelné. Tak jako anatomie vysvětluje, jak funguje tělo, pochopením těchto vazeb se dobereme toho, jak funguje svět. A přece navzdory svému významu byla tato část světa historií hlavního proudu zapomenuta. Částečně kvůli tomu, co bylo nazváno „orientalismem“ – teorií, jež se vyznačuje převážně negativním pojetím Východu jako nerozvinuté a ve srovnání se Západem podřadné oblasti, jež nestojí za vážné studium.⁹ Ale také proto, že výklad minulosti se stal tak dominantním a dokonale uspořádaným, že v něm nezbylo místo pro region, jenž byl z hlediska vzestupu Evropy a západní společnosti dlouho chápán jako periferie.

Dnes se Džalálábád a Herát v Afghánistánu, Fallúdža a Mosul v Iráku nebo Homs a Aleppo v Sýrii zdají být synonymem pro náboženský fundamentalismus a sektářské násilí. Minulost byla odplavena přítomností; pryč jsou dny, kdy jméno Kábul evokovalo obrazy zahrad, vysázených a ošetřovaných velikým Báburem, zakladatelem Mughalské říše v Indii. V Bagh-i-Wafa („zahradě věrnosti“) se nacházelo jezírko, obklopené pomerančovníky, granátovníky a jetelovým trávíčkem, na které byl Bábura obzvláště hrdý: „Toto je nejlepší část zahrady, na kterou je nejkrásnější pohled, když se pomeranče vybarvují. Opravdu je tato zahrada nádherně umístěná!“¹⁰

Stejným způsobem potlačily moderní dojmy z Íránu slávu jeho starších dějin, kdy byl perský předchůdce Íránu zosobněním dobrého vkusu ve všem – od ovoce servírovaného k večeři, přes úžasné portrétní miniatury jeho legendárních umělců až po papír, na který psali učenci. Překrásně rozvržená práce, kterou napsal Simi Níšápúrí, knihovník z Mašhadu ve východním Íránu kolem roku 1400, zaznamenává pečlivě a dopodrobna rady jistého milovníka knih, jenž sdílel jeho vášeň. Kdokoli přemýšlí o psaní, radí dotyčný slavnostně, by si měl nechat poradit, že nejlepší papír pro kaligrafii se vyrábí v Damašku,

Bagdádu a Samarkandu. Papír odjinud „je všeobecně hrubý, mívá skvrny a je nestálý“. Měj na mysli, varuje, že než se papíru svěří inkoust, vyplatí se jej zlehka obarvit, „protože bílá barva nesvědčí očím a všechny mistrovské kaligrafické ukázky, které jsme viděli, používaly obarvený papír“.¹¹

Místa, jejichž jména byla skoro všechna zapomenuta, kdysi dominovala, jako např. Merv, jež jeden geograf z 10. století popsal jako „nádherné, jemné, elegantní, skvělé, rozlehlé a příjemné město“ a „matku světa“. Rej, ležící nedaleko moderního Teheránu, považoval jiný pozorovatel přibližně v téže době za tak slavné město, že bylo pokládáno za „nevěstu země“ a „nejkrásnější výtvar“ světa.¹² Tato města, tvořící páteř Asie, se podobala šňůře perel propojující Pacifik se Středomořím.

Městská centra si navzájem konkurovala, přičemž rivalita vládců a elit dávala podnět ke vzniku ještě ambicióznějších a spektakulárnějších pomníků architektury. Knihovny, kultická místa, kostely a observatoře ohromných rozměrů a kulturního vlivu vyznačovaly region spojující Konstantinopol s Damaškem, Isfahánem, Samarkandem, Kábulem a Kašgarem. Tato města se stala domovem brilantních učenců, kteří posouvali hranice svých vědeckých oborů. Dnes jsou známá jména pouze hrstky z nich – mužů jako Ibn Síná, či spíše Avicenna, al-Bírúní a al-Chvárizmí, gigantů na poli astronomie a medicíny. Bylo jich ale mnohem více. Po staletí před začátkem raného novověku se nejskvělejší intelektuální centra světa, Oxfordy a Cambridge, Harvardy a Yale, nacházely nikoli v Evropě či na Západě, ale v Bagdádu a Balchu (Baktirii), Buchaře a Samarkandu.

Existuje plauzibilní vysvětlení, proč se kultury, města a národy, žijící podél hedvábných stezek, vyvíjely a dařilo se jim: protože spolu obchodovaly a vyměňovaly si myšlenky, učily se a vypůjčovaly si jeden od druhého, čímž stimulovaly další pokrok ve filozofii, vědách, jazyce a náboženství. Pokrok byl základem, jak velmi dobře věděl jeden z vládců království Čao v severovýchodní Číně, v okrajové části Asie, před více než 2000 lety. „Talent k tomu, jak kráčet po cestách včerejška“, prohlásil král Wu-ling v roce 307 před n. l., „nepostačuje ke zlepšení dnešního světa.“¹³ Vůdci v minulosti chápali, jak důležité je kráčet s dobou.

V raném novověku však došlo k přesunu role průkopníka pokroku, a to v důsledku dvou velkých námořních expedic, které se uskutečnily na konci 15. století. V devadesátých letech byly v průběhu šesti let položeny základy velkého přeryvu v rytmu dlouhodobě stabilizovaného systému směny. Nejprve Kryštof Kolumbus překročil Atlantik, čímž vytyčil cestu ke dvěma velkým kontinentům, které dosud postrádaly vazbu na Evropu a ostatní svět. A jen

o několik málo let později Vasco da Gama úspěšně obeplul na cestě do Indie jižní výběžek Afriky, a tak otevřel nové mořské trasy. Tyto objevy změnilly vzorec interakcí a obchodu a přivodily pozoruhodnou změnu, pokud jde o gravitační centrum světové ekonomiky a politiky. Západní Evropa, dosud odlehle a zaostávající místo, se náhle proměnila v páteř rychle rostoucího komunikačního, dopravního a obchodního systému. Jedním rázem se stala spojnicí mezi východem a západem.

Vzestup Evropy odstartoval ostrý mocenský zápas, jehož polem se stal také výklad minulosti. Jak se spolu konkurenti vyrovnávali, historie se přetvářela tak, aby zdůrazňovala události, témata a ideje, o něž se vedl boj tak jako o zdroje a ovládnání mořských tras. Busty vůdčích politiků a generálů byly doplněny tógami, aby vypadali jako hrdinové římských dějin. Ve velkém klasickém stylu se stavěly nové budovy, jež si přisvojovaly slávu starověkého světa jako svého přímého předchůdce. Historie byla překrucována a manipulována tak, aby vznikl trvalý příběh, v němž bude vzestup západu nejen přirozený a nevyhnutelný, ale také navazující na to, co se odehrávalo předtím.

Mnoho příběhů mě přivedlo na myšlenku hledět na minulost světa jiným způsobem. Zvláště jeden z nich je nutno vyzvednout. V řecké mytologii se vypráví, že Zeus, otec bohů, vypustil na obou koncích země orly a nařídil jim, aby si letěli vstříc. Na místo, kde se setkali, byl umístěn svatý kámen, *omfalos* – pupek světa, jenž měl umožňovat rozpravu s božstvy. Později jsem se dozvěděl, že koncept tohoto kamene odedávna fascinoval filozofy a psychoanalytiky.¹⁴

Vzpomínám si, jak jsem zíral na svou mapu, když jsem poprvé uslyšel tuto historiku, a přemýšlel, kde se orli mohli setkat. Představoval jsem si, že vylétli ze západního pobřeží Atlantského oceánu a z čínského pobřeží Tichého oceánu a zamířili směrem na pevninu. Přesné postavení se měnilo v závislosti na tom, kam jsem položil prsty, aby začaly měřit stejnou vzdálenost mezi východem a západem. Ale vždy jsem skončil někde mezi Černým mořem a Himálajem. V noci jsem se budíval, přemýšleje o mapě na stěně u své postele, Diovyh orlech a historii oblasti, o níž se nemluvilo v knihách, které jsem četl – a jež ani neměla jméno.

Donedávna Evropané dělili Asii do tří širokých pásem – Blízký, Střední a Dálný východ. Ale kdykoli jsem v době svého dospívání slyšel nebo četl o dnešních problémech, zdálo se, že význam i umístění druhé uvedené oblasti – Středního východu – se posouvá a zahrnuje Izrael, Palestinu a okolní regiony včetně – někdy – Perského zálivu. A nemohl jsem pochopit, proč mně neustále vykládali o důležitosti Středomoří jako kolébky civilizace, když se zdálo zjevné, že na tomto místě se přece civilizace nezrodila. Skutečným

tavicím tyglíkem, „Středomořím“ v jeho doslovném významu, nebylo moře, oddělující Evropu a severní Afriku, ale srdce Asie.

Chtěl bych povzbudit další, aby se zabývali národy a místy, které byly generacemi učenců ignorovány, a nastolovali nové otázky a otevírali nová pole výzkumu. Doufám, že podnítím kladení nových otázek o minulosti a přezkoumávání a zpochybňování zažitých pravd. A především doufám, že čtenáři naleznou v této knize inspiraci k jinému pohledu na dějiny.

*Worcester College, Oxford
duben 2015*

1. KAPITOLA

Vznik Hedvábné stezky

Od počátku času byl střed Asie místem, kde se formovaly říše. Náplavové nížiny Mezopotámie, živené Tigridem a Eufratem, poskytovaly základnu civilizaci jako takové – proto se právě v této oblasti zrodila první velká města. V Mezopotámii a po celém „úrodném půlměsíci“, pásu vysoce úrodných zemí s přístupem k bohatým vodním zdrojům, táhnoucím se od Perského zálivu k pobřeží Středomoří, se vyvinulo systematické zemědělství. Právě zde, asi před 4000 lety, zveřejnil král Chammurapi jedny z prvních doložených zákonů, v nichž podrobně vyjmenoval povinnosti svých poddaných a stanovil přísné tresty za jejich přestoupení.¹

I když z tohoto tavicího kotle civilizace vzešla mnohá království a říše, největší z nich byla říše perská, která se v 6. století před n. l. začala rychle rozšiřovat ze své vlasti v dnešním jižním Íránu. Za svůj úspěch vděčila namnoze své otevřenosti, spolehneme-li se na řeckého historika Hérodota: „Peršané nejvíce ze všech lidí přijímají cizí obyčeje,“ napsal. Byli připraveni opustit vlastní styl oblékání, pokud usoudili, že móda poraženého nepřítel je na vyšší úrovni, což je vedlo k tomu, že si vypůjčovali styl od Médů i od Egypťanů.²

Ochota přijímat nové myšlenky a praktiky byla důležitým faktorem, jenž Peršanům umožňoval vybudovat administrativní systém, který zajišťoval hladkou správu říše, v níž žilo mnoho různých národů. Vysoce vzdělaná byrokracie dohlížela na účinné řízení každodenního života impéria, zaznamenávajíc vše od vyplacení mezd dělníkům, sloužícím královské domácnosti, až po hodnocení kvality a kvantity zboží, které se prodávalo a nakupovalo na trzích. Měla rovněž na starosti údržbu a opravy silničního systému, který křížoval říši a byl předmětem závisti starověkého světa.³

Silniční síť, jež spojovala pobřeží Malé Asie s městy Babylón, Súsy a Persepolis, umožňovala překonat vzdálenost více než 2500 kilometrů za jeden týden. Hérodotos obdivoval tento výkon a dodal, že ani sníh, déšť, horko či

tma nedokáže zpomalit rychlý přenos zpráv.⁴ Investice do zemědělství a rozvoj novátorských zavlažovacích technik, zvyšujících úrodu, pomáhaly zásobovat rostoucí města. Díky těmto opatřením bylo možné žít z okolních polí stále početnější obyvatelstvo nejen v bohatých zemědělských krajích po obou stranách Eufratu a Tigridu, ale také v údolích, kudy protékaly mohutné řeky Oxus a Jaxartes (dnes známé jako Amurdarja a Syrdarja), jakož i v deltě Nilu po jejím dobytí perskými armádami v roce 525 před n. l. Perská říše byla obrovská země, která spojovala Středomoří se srdcem Asie.

Persie se prezentovala jako maják stability a spravedlnosti, jak dokládá trojjazyčný nápis na skalní stěně v Behistúnu. Jedná se o záznam ve staroperštině, akkadštině a elamštině o tom, jak Dáreios Veliký potlačil vzpoury a povstání, odrazil cizí vpády a nekřivdil ani chudým, ani mocným. Zajisti zemi bezpečí, nařizuje nápis, a řádně se starej o svůj lid, protože spravedlnost je základem království.⁵ Tolerance menšin v perské říši byla legendární, přičemž jeden z perských vládců byl nazýván „Mesiáš“, ten, komu požehnal „Hospodin, Bůh nebes“, protože výsledkem jeho politiky bylo mj. propuštění Židů z babylónského zajetí.⁶

Ve starověké Persii kvetl obchod, z nějž plynuly zisky, které umožňovaly vládcům financovat vojenské expedice do míst, jež říši přinášela další zdroje. Umožňoval jim také, aby se oddávali svým neblaze proslulým extravagantním zálibám. Ve velkoměstech Babylón, Persepolis, Pasargady a Sús byly vybudovány pozoruhodné stavby. V Súsách nechal král Dáreios vystavět velkolepý palác, přičemž byla použito ebenové dřevo nejvyšší kvality, stříbro z Egypta a libanonské cedry, jemné zlato z Baktrie, lapis a cinabarit ze Sogdiany, tyrkys z Chórezmu a slonovina z Indie.⁷ Peršané byli proslavení svou zálibou v rozkoši a jakmile, podle Hérodota, jen zaslechli o nové přepychové věci, hned po ní zatoužili.⁸

Oporou obchodního společenství bylo agresivní vojsko, které pomáhalo rozšiřovat hranice říše, ale také je chránit. Persie čelila neustále problémům na severu, ovládaném kočovníky, kteří žili se svými stády dobytka na zcela vyprahlých pásech pastvin, známých jako stepi, jež se táhly od Černého moře přes Střední Asii až do Mongolska. Tito nomádi prosluli svou divokostí – říkalo se o nich, že pili krev svých nepřátel a obleky si vyráběli z jejich skalpů, a někdy dokonce pojídali maso svých vlastních otců. Soužití s kočovníky bylo nicméně složitější, jelikož navzdory tomu, že byli tradičně popisováni jako chaotičtí a nepředvídatelní, byli důležitými obchodními partnery při dodávkách zvířat, zejména ušlechtilých koní. Nicméně kočovníci se mohli také stát příčinou katastrofy. Kýros Veliký, tvůrce perské říše v 6. století před n. l., zahynul při pokusu podmanit si Skyty. Jeho hlava byla poté nošena v průvodu

v koženém vaku plném krve, aby – jak napsal jeden autor – mohla být žízeň po moci, jež ho poháněla, nyní konečně ukojena.⁹

To však byl výjimečný neúspěch, jenž perskou expanzi nezastavil. Řeční velitelé hleděli na východ se směsí strachu a respektu, přičemž se pokoušeli přiučit se u Peršanů taktice na bitevním poli a přejímali jejich techniku. Spi-sovatelé jako Aischylos využívali úspěchy v boji proti Peršanům jako způsob oslavy vojenské zdatnosti a demonstraci přízně bohů, když v divadelních hrách a literatuře připomínali hrdinský odpor Řeků proti pokusu Peršanů o invazi.¹⁰

„Přišel jsem do Řecka“, říká Dionýsos v úvodních verších hry Bakchantky, z „pohádkově bohatého Východu“, místa, kde se koupají perské pláně ve slunečním svitu, kde jsou baktrijská města pod ochranou hradeb a kde překrásně vystavěné věže přehlížejí pobřežní krajiny. Asie a Východ jsou země, kde Dio-nýsos „započal tanec“ s božskými mystérii mnohem dříve než s těmi řeckými.¹¹

Nikdo nebyl horlivějším čtenářem těchto prací než Alexandr Makedonský. Když se v roce 336 před n. l. po vraždě svého otce, skvělého krále Filipa, ujal trůnu, nebylo pochyb o směru, kterým se mladý generál vydá při hledání slávy. Ani na okamžik nepohlédl k Evropě, jež nenabízela vůbec nic: žádná města, žádnou kulturu, ani prestiž, ani odměnu. Pro Alexandra, stejně jako pro všechny staré Řeky, přicházely kultura, myšlenky, příležitosti, ale ovšem i hrozby, z východu. Nepřekvapuje, že jeho zrak padl na největší starověkou mocnost – Persii.

Poté co bleskovým úderem v roce 331 před n. l. sesadil perské správce v Egyptě, podnikl Alexandr mohutný útok do nitra říše. Rozhodující střet se odehrál koncem roku 331 na prašných pláních u Gaugamél, poblíž moderního města Irbíl v iráckém Kurdistanu, kde drtivě porazil mnohem početnější perskou armádu pod velením Dáreia III. Snad proto, že byl díky výbornému nočnímu spánku plně odpočatý. Podle Plútarcha trval Alexandr na tom, že si před bitvou musí odpočinout, a usnul prý tak tvrdě, že s ním jeho ustaraní velitelé museli zatřást, aby se probudil. Vzal si na sebe svůj oblíbený oděv, nasadil si nádhernou přílbu; „byla železná, ale blyštěla se jako čisté stříbro“, uchopil do pravé ruky osvědčený meč a vedl své oddíly ke zdrcujícímu vítězství, které mu otevřelo brány impéria.¹²

S výchovou Alexandra, jehož učitelem byl Aristotelés, byly spojovány velké naděje. A on je nezklamal. Poté co rozdrtil perské armády u Gaugamél, Alexandr postupoval dál na východ. Město za městem se mu vzdávalo a on se zmocňoval území, ovládaných jeho poraženými rivaly. Místa legendární velikosti, bohatství a krásy padala k nohám mladého hrdiny. Obyvatelé pokořeného Babylónu pokryli příjezdovou cestu k velkému městu květinami a girlandami, zatímco stříbrné oltáře se prohýbaly pod vahou kadidla a libých

vůní, umístěných po obou stranách. Jako dary byly přineseny klece se lvy a leopardy.¹³ Netrvalo dlouho a Alexandr se svými muži ovládl všechna místa na královské cestě, jež spojovala velká perská města, jakož i komunikační síť propojující pobřeží Malé Asie se Střední Asií.

Třebaže někteří moderní učenci jej zavrhli jako „mladistvého opilce a darebáka“, zdá se, že Alexandr se vyznačoval překvapivě citlivým přístupem, pokud šlo o zacházení s nově dobytými územími a národy.¹⁴ Choval se nezřídka smířlivě, tolerantně a s respektem k místním náboženským vírám a praktikám. Byl např. údajně rozhořčen způsobem, jakým byla zhanobena hrobka Kýra Velikého, kterou nejenom nechal opravit, ale také potrestal ty, kteří ji poskvřnili.¹⁵ Alexandr se postaral o to, aby Dáreios III. měl pohřeb, odpovídající jeho významu a aby byl pohřben po boku ostatních perských vládců. Dáreios byl zavražděn jedním ze svých důstojníků a jeho mrtvé tělo našli Alexandrovi muži nacpané do vozu.¹⁶

Alexandr byl také proto schopen ovládat nová a nová území, protože se rozhodl spoléhat na místní elity. „Chceme-li Asii držeti a nikoli jí jen proběhnouti“, měl údajně prohlásit, „musím obyvatele její své povolnosti účastnými činiti; jejich věrnost učiní pak naši vládu pevnou a věčnou.“¹⁷ Místní úředníci a staré elity byly ponechány na svých místech, aby spravovali dobytá města a území. Alexandr se rozhodl přijímat tradiční tituly a oblékat perský šat, aby zdůraznil svůj pozitivní poměr k místním zvyklostem. Přál si, aby byl zpodobován ani ne tak jako dobyvatel, ale jako poslední dědic starobylého království – navzdory posměchu těch, kteří sdělovali všem, kdo byli ochotni naslouchat, že Alexandr přivodil jejich zemi, nasáklé krví, jenom neštěstí.¹⁸

Je důležité upozornit na to, že mnohé naše informace o Alexandrových taženích, úspěších a politice pocházejí od pozdějších historiků, jejichž záznamy jsou často vysoce idealizovány a zalykají se nadšením při líčení výbojů mladého generála.¹⁹ Ale i když je zapotřebí, abychom přistupovali s opatrností ke způsobu, jakým historické prameny líčí kolaps Persie, rychlost, s níž Alexandr rozšiřoval hranice své říše dále na východ, mluví sama za sebe. Byl energickým zakladatelem nových měst, obvykle pojmenovaných po něm samém, ale dnes častěji známých pod jinými jmény, jako je Herát (Alexandria in Aria), Kandahár (Alexandria in Arachosia) a Bagrám (Alexandria ad Caucasum). Výstavba těchto měst – a posílení dalších ležících severněji, jež se táhly až do Ferghanského údolí – znamenala nové záchytné body podél páteřní asijské trasy.

Nová města s mohutnými hradbami, jakož i samostatné pevnosti a tvrze, byla původně budována na obranu proti hrozbě útoků stepních kmenů, jež měly značné zkušenosti v podnikání ničujících nájezdů proti venkovskému

obyvatelstvu. Alexandrův program opevnění byl určen k ochraně nových oblastí, jež se právě podařilo dobýt. Přesně v téže době řešili dále na východě Číňané stejným způsobem podobný problém, když vyvinuli koncept *chua-sia*, reprezentující civilizovaný svět a určený k obraně proti národům ze stepí. Intenzivní výstavba zahrnovala síť opevnění, která vešla ve známost jako Velká čínská zeď. Jejich motivem byl stejný princip, který si osvojil i Alexandr: expanze bez obrany ztrácí smysl.²⁰

Alexandr zatím neúnavně pokračoval v polním tažení. Prodíral se pohořím Hindúkuš a pochodoval údolím Indu, zakládaje stále nové pevnosti s posádkami, třebaže nyní neustále narážel na protesty svých unavených a nemocných vojáků. Z vojenského hlediska byly jeho činy v okamžiku, kdy roku 232 př. n. l. ve třiceti dvou letech v Babylónu zemřel – za okolností, které zůstávají zahaleny tajemstvím – naprosto senzační.²¹ Rychlost a rozsah jeho výbojů braly dech. Neméně impozantní, i když mnohem častěji opomíjená, byla šíře dědictví, kterou po sobě zanechal, jakož i způsob, jakým se vlivy antického Řecka promísily s kulturou Persie, Indie, Střední Asie a nakonec i Číny.

Ačkoli Alexandrova náhlá smrt vyústila do období zmatků a bojů mezi jeho nejvyššími veliteli, ve východní polovině nově dobytých území se brzy vynořil vůdce. Byl to důstojník původem ze severní Makedonie jménem Seleukos, který se účastnil všech velkých králových výprav. Během několika málo let od Alexandrově smrti se stal správcem zemí, jež se táhly od Tigridu až k řece Indus. Jednalo se o teritorium tak rozlehlé, že se podobalo nikoli království, ale svébytné říši. Založil dynastii Seleukovců, jež měla vládnout skoro tři staletí.²² Alexandrova vítězství jsou často a lehce znevažována jako skvělá série krátkodechých zisků a o jeho dědictví se často uvažuje jako o pomíjivém a dočasném. Ale nešlo o nějaké přechodné výsledky, nýbrž o začátek nové kapitoly v dějinách oblasti, ležící mezi Středomořím a Himálajem.

Desetiletí po Alexandrově smrti probíhala ve znamení postupného, ale neustávajícího programu helenizace – procesu, v jehož průběhu byly myšlenky, témata a symboly antického Řecka přenášeny na východ. Potomci jeho generálů nezapomínali na své řecké kořeny a aktivně je rozšiřovali, např. na mincích, ražených v mincovnách větších měst, ležících na strategicky důležitých bodech podél obchodních tras nebo v zemědělsky důležitých střediscích. Forma těchto mincí bývala standardizována – na přední straně obraz současného vládce s vlasy staženými diadémem, hledící vždy vpravo, jako to činil Alexandr, a na zadní straně obraz boha Apollóna, označeného řeckými písmeny.²³

Řečtinu bylo možné zaslechnout – a spatřit – po celé Střední Asii a v údolích Indu. V Ai Chanum v severním Afghánistánu, novém městě založeném Seleukem, byly do pomníku vytesány delfské zásady:

Jako dítě se řádně chovej.
 Jako mladík se ovládej.
 Jako dospělý buď spravedlivý.
 Jako starší buď moudrý.
 Při umírání nepocítuj bolest.²⁴

Řečtina v úřadech se běžně používala více než jedno století po Alexandrově smrti, jak dokládají daňové předpisy a dokumenty, vztahující se k výplatě vojáků z Baktrie z doby kolem roku 200 př. n. l.²⁵ Řečtina vskutku pronikla hluboko do indického subkontinentu. Některé edikty maurjovského vládce Ašóky, největšího z raně indických panovníků, byly pořízeny souběžně s jejich řeckými překlady, zjevně ve prospěch místního obyvatelstva.²⁶

Rozsah kulturní výměny mezi Evropou a Asií v době jejich vojenského střetávání byl ohromující. Sochy Buddhy se začaly objevovat teprve poté, co se v údolí Gandhára a v západní Indii rozšířil kult Apollóna. Buddhisté se cítili ohroženi úspěchem nových náboženských praktik a začali vytvářet své vlastní vizuální podoby. Opravdu existuje korelace nejenom datová mezi nejstaršími Buddhovými sochami, ale také ohledně jejich vzezření a tvaru; řecké vlivy působily tak silně, že to byl zřejmě Apollón, který se stal buddhistům předlohou. Do té doby se zjevně vyhýbali vizuální reprezentaci svého kultu, ale konkurence je nyní donutila reagovat, vypůjčovat si a inovovat.²⁷

Kamenné oltáře s řeckými nápisy, zobrazení Apollóna a vynikající miniatury ze slonoviny s portrétem Alexandra z oblasti dnešního jižního Tádžikistánu dokládají, jak daleko pronikly západní vlivy.²⁸ O jejich síle vypovídá i dojem kulturní inferiority, kterou ve vztahu ke Středomoří pocítovali lidé na východě. Řekové byli v Asii všeobecně oceňováni např. kvůli své vědecké zdatnosti: „Jsou to barbaři“, říká text známý jako *Gárgí samhítá*, „ale dali vzniknout astronomii, a proto musejí být uctíváni jako bohové.“²⁹

Podle Plútarcha se Alexandr postaral o to, aby se řecká teologie vyučovala až v Indii, což mělo za následek, že olympští bohové byli uctíváni po celé Asii. Mladí muži v Persii a jinde byli cvičeni v četbě Homéra a „recitování Sofoklových a Eurípidových tragédií“, zatímco v údolí Indu se studovala řečtina.³⁰ Právě proto lze odhalovat výpůjčky mezi velkými díly světové literatury. Existuje např. názor, že Rámájana, epická báseň v sanskrtu, si vypůjčila z Íliady a Odyseje, protože téma únosu paní Sítý je přímým ohlasem únosu Heleny trojským Paridem. Vlivy a inspirace ale plynuly oběma směry, jak tvrdí někteří vědci, kteří se domnívají, že Vergiliova Aeneis byla naopak ovlivněna indickými texty, jako např. Mahábháratou.³¹ Myšlenky, náměty a příběhy proudily po silnicích spolu s cestovateli, obchodníky a poutníky.

Alexandrový výboje vydláždily cestu pro rozšíření myšlenkových obzorů obyvatelstva dobytých zemí, stejně jako lidí žijících na periferii říše a za ní, kteří přišli do styku s novými ideami, novými obrazy a novými koncepty.

Ovlivněny byly dokonce i kultury divokých stepních národů, jak vyplývá z nádherných pohřebních předmětů, uložených do hrobů vysoce postavených osob, které byly nalezeny v jeskyních Tepe Tilia v severním Afghánistánu. Jsou dokladem uměleckých vlivů, které přicházely z Řecka, ale také ze Sibiře, Indie a odjinud. Přepychové předměty se dostávaly do světa kočovníků výměnou za dobytek a koně a příležitostně jako tribut, odváděný výměnou za mír.³²

Začlenění stepí do propojujícího se světa uspíšily rostoucí ambice Číny. Za dynastie Chan (206 př. n. l. – 220 n. l.) posunuly vlny výbojů hranice ještě dále, až dosáhly provincie tehdy nazývané si-jü (tj. „západní kraj“), ale dnes známé jako Sin-tiang („nová pohraniční území“). Ta leží za koridorem Kan-su, což je 960 km dlouhá cesta, spojující čínské vnitrozemí s městem Tun-chuang, které se nachází v oáze na okraji pouště Taklamakan. Odtud se bylo možné vydat severní nebo jižní trasou, které byly obě zrádné a sbíhaly se v Kašgaru, městě ležícím v místě styku pohoří Himálaj, Pamír, Ťan-šan a Hindúkuš.³³

Rozšiřování čínských horizontů Asii navzájem propojovalo. Do té doby byly tyto sítě blokovány nomádky kmeny Siung-nuů a Jüe-čiuů, kteří byli podobně jako Skytové ve Střední Asii zdrojem stálých obav, ale také důležitým obchodním partnerem při obchodování s dobytkem. Ve druhém století př. n. l. psali chanští autoři o desítkách tisíc kusů dobytka, nakoupených od národů ze stepí.³⁴ Ale čínská poptávka po koních byla téměř neukojitelná, neboť ji poháněla potřeba mít v pohotovosti účinnou vojenskou sílu, jež by v Číně udržovala pořádek a byla schopná reagovat na útoky a nájezdy Siung-nuů nebo jiných kmenů. Vysoce cenění byli koně ze západní části Sin-tiangu, kteří mohli kmenovým vůdcům vydělat jmění. Při jedné příležitosti vyměnil vůdce Jüe-čiuů koně za velkou dodávku zboží, které pak prodával dál, přičemž svou investici zesateronásobil.³⁵

Nejslavnější a nejhodnotnější koně se rodili v údolí Ferghana na vzdálenější straně pohoří Pamír, které se klene tam, kde je dnes východní Tádžikistán a severovýchodní Afghánistán. Velice obdivováni byli pro svou sílu. Podle čínských autorů byli zplozeni draky a mluvilo se o nich jako o *chan-süe ma* neboli „potících krev“, kvůli jejich výrazně červenému potu. Příčina tohoto jevu spočívala buď v nějakém místním parazitu, nebo v tom, že koně měli neobvykle slabou kůži, takže jim při námaze snadno praskaly krevní cévky. Někteří zvláště vydaření jedinci se stali svého druhu celebrity, náměty básní, soch a obrazů, přičemž se jim často říkalo *tchien-ma* – boží či nebeští koně.³⁶ Někteří se dokonce se svými pány odebrali na věčnost; jeden císař se nechal

pohřbít se svými osmdesáti oblíbenými oři, přičemž pohřební místo střežily sochy dvou hřebců a jednoho terakotového válečníka.³⁷

Vztahy se Siung-nuy, kteří ovládali stepi Mongolska a pastviny čínského severu, nebyly vždy jednoduché. Soudobí historici psali o tomto kmeni jako o barbarech, kteří pojídají syrové maso a pijí krev. Podle jednoho autora dokonce pojídali lidi, byl to vpravdě lid „opuštěný nebesy“. ³⁸ Číňané byli spíše nakloněni platit jim tribut než riskovat útok na svá města. Za kočovníky, kteří byli od dětství cvičeni honit krysy a ptáky a později lišky a zajíce, byli pravidelně vypravováni vyslanci, jejichž ústy se císař zdvořile poptával po zdraví nejvyššího vůdce. ³⁹ Postupně se vyvinul formální systém tributu, v jehož rámci kočovníci dostávali luxusní zboží včetně rýže, vína a textilu výměnou za mír. Nejdůležitější položkou mezi těmito dary bylo hedvábí, látka, jíž si nomádi cenili pro její texturu a lehkost jakožto vhodné podšívky pro ložní prádlo a oblečení. Hedvábí plnilo také funkci symbolu politické a sociální moci; být zabalen do velkého množství cenného hedvábí bylo způsobem, jak *cháňové*, tj. vůdcové kmenového svazu, zdůrazňovali vlastní status a odměňovali své družiníky.⁴⁰

Částky placené za mír byly obrovské. V roce 1 př. n. l. např. dostali Siung-nuové 30 000 štučků hedvábí a podobné množství suroviny, jakož i tři sta sedmdesát kusů různého oblečení.⁴¹ Někteří úředníci chtěli věřit tomu, že láska tohoto kmene k přepychu se postará o jeho zánik. „Nyní [máte] zálibu v čínských věcech“, řekl jeden vyslanec drze kmenovému vůdci. Zvyklosti Siung-nuů procházejí proměnou, řekl dále, a prorokoval důvěrně, že Čína „nakonec zvítězí a přemůže celý národ Siung-nuů“. ⁴²

Zde bylo přání otcem myšlenky. Ve skutečnosti si diplomacie, jež udržovala mír a dobré vztahy, vybrala jak finančně, tak politicky svou daň. Placení tributu bylo drahé a prozrazovalo politickou slabost. Proto se ve vhodný okamžik vládci dynastie Chan rozhodli se Siung-nuy jednou provždy vypořádat. Nejprve Číňané vyvinuli soustředěné úsilí k převzetí kontroly zemědělsky bohatých západních oblastí Si-jü. Po deseti letech trvajících válečných kampaní, jež skončily v roce 119 př. n. l., byli kočovníci zatlačeni zpět a Číňané ovládli koridor Kan-su. Na západ leželo pohoří Pamír a za ním nový svět. Čína otevřela dveře vedoucí k transkontinentální síti; v tomto okamžiku se zrodila Hedvábná stezka.

Čínská expanze vyvolala vlnu zájmu o okolní svět. Úředníci byli pověřováni průzkumem a sepisováním zpráv o oblastech, nacházejících se za horami. Jedna taková zpráva se dochovala ve spisu Š ti (Historické záznamy), jehož autorem byl S'-ma Čchien, syn císařského dvorního velkého historika (Tchaj-š'), který pokračoval v práci na této sbírce i poté, co upadl v nemilost

a byl vykastrován, protože se odvážil hájit zbrklého mladého generála, který zavinil porážku armády.⁴³ S'-ma Čchien pečlivě vysvětlil, co byl schopen zjistit o historii, hospodářství a vojenství národů v údolí Indu, v Persii a Střední Asii. Poznamenal, že středoasijská království byla slabá, protože byla vystavena tlaku Číňany vypuzených kočovníků, kteří obrátili svou pozornost jinam. Obyvatelé těchto království „špatně zacházeli se zbraněmi“, napsal, „ale byli to chytří obchodníci“, jak dokládají kvetoucí trhy v hlavním městě Baktrie, „kde se prodávají a nakupují všechny druhy zboží“.⁴⁴

Obchod mezi Čínou a okolním světem se rozvíjel pomalu. Zdolat cestu po okraji pouště Gobi nebylo snadné, zejména za průsmykem Jü-men (Jadeitovou branou), hraničním postem, kolem něhož musely projít karavany, putující na východ. Přejít z jedné oázy do druhé přes zrádný terén bylo obtížné, ať už cesta směřovala přes poušť Taklamakan, nebo přes průsmyky pohoří Ťan-šan či přes Pamír. Poutníci se museli vypořádat s extrémí počasí, což byl důvod, proč byli tak ceněni baktrijští velbloudi. Tato zvířata byla dostatečně odolná, aby čelila tvrdým podmínkám v poušti. A navíc dokázala předvídat smrtící písečné bouře, jak napsal jeden spisovatel, načež „se okamžitě srazila dohromady, což bylo znamením pro obchodníky a vůdce karavany, „aby si zabalili nosy a ústa do plstě“. Velbloud byl nicméně nespolehlivou větrnou korouhvičkou. Svědkové vypovídají o značném počtu mrtvých zvířat a koster, ležících podél cest.⁴⁵ V takových podmínkách musela být odměna velmi vysoká, aby se riziko vyplatilo. Třebaže se na trzích v Baktrii, vzdálených tisíce mil, dal nalézt bambus a oblečení ze S'-čchuanu, šlo především o vzácné a vysoce ceněné zboží, které se přepravovalo na velké vzdálenosti.⁴⁶

Nejdůležitějším druhem zboží bylo hedvábí, které ve starověkém světě plnilo řadu důležitých funkcí, mimo svou hodnotu v očích kočovníků. Za dynastie Chan se hedvábí používalo vedle mincí a obilí k výplatě vojska. V určitých ohledech bylo nejspolehlivější měnou. Vyprodukovat dostatečné množství peněz představovalo nemalý problém, což vysvětluje, proč nebyla celá Čína plně monetizována. Zvláštní potíže v tomto směru nastávaly v okamžiku, kdy měla být vyplacena armáda, bojující v odlehlých oblastech, kde byly mince skoro k ničemu a obilí nebylo dostatečně trvanlivé. Proto se často používaly jako měna štůčky surového hedvábí, buď jako platba, anebo – jako v případě jistého buddhistického kláštera ve Střední Asii – jako úplatek mnichům za porušení klášterních pravidel.⁴⁷ Hedvábí se stalo mezinárodní měnou, stejně jako druhem luxusního zboží.

Číňané regulovali obchod vytvořením formálního rámce pro kontrolu obchodníků, kteří přicházeli z cizích zemí. Pozoruhodná sbírka 35 000 textů z pohraničního posádkového města Süan-čchüan, nedaleko od Tun-chuangy,

nabízí pestrobarevný obrázek každodenního života ve městě, ležícím v ústí koridoru Kan-su. Z těchto textů, psaných na bambusových nebo dřevěných tabulkách, se dozvídáme, že cestovatelé vstupující do Číny se museli držet předepsané cesty, byli vybaveni psanými pasy a byli pravidelně sčítáni úředníky, kteří se takto ujišťovali, že všichni, kdo do země vstoupili, se také nakonec vrátili domů. Podobně jako v případě moderních hotelů byly záznamy vedeny pro každého člověka zvláště s poznámkou, kolik utratil za potraviny, odkud pochází, jakou má hodnotu a jakým směrem se ubíral.⁴⁸

Těmto opatřením je třeba rozumět nikoli jako formě podezřívavého dozoru, ale spíše jako prostředku umožňujícímu přesně zjistit, kdo vstupuje do země a kdo z ní odchází. Ale také a hlavně mít kvůli celním předpisům přehled o tom, v jaké hodnotě obchodníci nakoupili a prodali zboží. Složitost uvedených technik a jejich brzká implementace prozrazují způsob, jakým císařské dvory v Čchang-anu (moderním Si-anu), a od prvního století našeho letopočtu v Luo-jangu, jednaly se světem, jenž se jim – jak se zdálo – před očima zmenšoval.⁴⁹ O globalizaci přemýšlíme jako o výlučně moderním fenoménu, ale byla skutečností již před dvěma tisíci lety, a tak jako dnes nabízela příležitosti, vytvářela problémy a urychlovala technologický rozvoj.

Jak jsme ukázali, vývoj na místech vzdálených tisíce mil stimuloval poptávku po přepychovém zboží, jakož i schopnost za ně platit. V Persii byli kolem roku 247 před n. l. potomci Seleukovců sesazeni jistým Arsakem, mužem záhadného původu. Jeho nástupci, známí jako Arsakovci, nejprve upevnili svou moc a poté zahájili mocenskou expanzi, přičemž obratně využívali historii, začleňující řecké a perské představy a myšlenky do stále koherentnější a silnější nové identity. Výsledkem byla éra stability a prosperity.⁵⁰

Totéž se odehrávalo ve Středomoří, které poskytlo ten největší podnět ze všech. Jisté malé město s málo slibnou polohou v polovině západního pobřeží Itálie se pozvolna měnilo z provinčního bezvýznamného hnízda v regionální mocnost. Tím, že se zmocňoval vlády v jednom pobřežním městském státě za druhým, začal Řím ovládat západní Středomoří. V polovině prvního století př. n. l. ambice Římanů mimořádně narůstaly, přičemž jejich pozornost se zaměřovala zřetelně na východ.

Vývoj Říma směřoval k silně ambicióznímu státu, který glorifikoval armádu a tleskal násilí a zabíjení. Gladiátorské hry se staly základem veřejné zábavy, místem, kde se s brutalitou oslavovalo vítězství nad cizími národy a přírodou. Triumfální oblouky po celém městě obyvatelstvu při všem jeho ruchu a shonu neustále připomínaly vojenská vítězství. Militarismus, odvaha a touha po slávě

byly soustavně pěstovány jako základní charakteristiky ctižádostivého města, jehož moc se šířila dál a dál.⁵¹

Páteří římské moci byla armáda, zdokonalovaná a formovaná tak, aby dostala náročným požadavkům. Od vojáků se očekávalo, že budou schopni zvládnout pochod na vzdálenost více než třicet dva kilometrů za pět hodin, a to s nejméně 25 kilogramy výstroje a výbroje. Manželství se vojákům nejenom nedoporučovalo, ale bylo výslovně zakázáno, aby si rekruti udrželi vazby k sobě navzájem. Těla skvěle vycvičených, zdravých a silných mladých mužů, kteří byli vedeni k důvěře ve své schopnosti a ujišťování o svém osudu, byla skálou, na níž byl Řím vystavěn.⁵²

Dobytí Galie (zhruba území dnešní Francie, Nizozemí a západního Německa) v roce 52 př. n. l. přineslo velikou kořist dostatečnou k tomu, aby snížila ceny zlata v římské říši.⁵³ Ale i když se v Evropě nacházelo mnoho dalších míst, jež mohla být dobytá, jen málo z nich vypadalo nadějně. Velikost říši závisela na množství velkých měst, produkujících zdanitelné příjmy. Kulturní význam propůjčovali městům umělci a řemeslníci, kteří se stávali původci nových myšlenek, když jejich bohatí patroni spolu soutěžili o jejich služby a odměňovali je za jejich schopnosti. Bylo nepravděpodobné, že by místa jako Británie římskou říši obohatila něčím lukrativním; jak dokládají dopisy na břidlicových tabulkách, které římscí vojáci posílali z Británie domů, tato provincie se stala synonymem pochmurné a bezútešné izolace.⁵⁴

Přeměna Říma v říši měla málo co společného s Evropou, respektive ustavením kontroly nad kontinentem, který byl bídne zásobován jakýmikoli zdroji a jehož města byla všim jiným než rájem pro konzumenty a výběřčí daní. Do nové éry postrčila Řím jeho reorientace směrem k východnímu Středomoří a dále na východ. Úspěch a sláva Říma povstaly v první řadě z jeho ovládnutí Egypta, a poté z toho, že pronikl na východ – do Asie.

Egypt ovládali skoro tři sta let nástupci Ptolemaia, jednoho z tělesných strážců Alexandra Velikého. Díky poloze na Nilu, jehož záplavy produkovaly obrovské úrody obilí, nahromadil Egypt pohádkové bohatství. Bohatá sklizeň umožňovala nejenom zásobovat místní obyvatelstvo, ale zajišťovala slušný přebytek, na jehož základě se z Alexandrie, města v ústí Nilu, stalo podle jednoho soudobého autora největší město světa. Počet obyvatel Alexandrie v prvním století př. n. l. měl údajně dosahovat asi 300 000.⁵⁵ Lodě s obilím byly podrobovány pečlivé kontrole, přičemž kapitáni museli skládat královskou přísahu pokaždé, když plnili své nákladní čluny. Vzápětí obdrželi od zástupce královského písaře potvrzení, které jediné je opravňovalo k nakládání.⁵⁶

Římané na Egypt dlouho žádostivě zahlíželi. Šance se chopili v okamžiku, kdy se královna Kleopatra zapletla do komplikovaného zápasu o politickou

moc po zavraždění Julia Caesara. Poté, co osudově spojila svůj osud s Markem Antoniem v bitvě u Actia v roce 31 př. n. l., musela záhy čelit římské armádě vedené Octavianem, mistrem politické vychytralosti, která oblehla Alexandrii. Po sérii obranných rozhodnutí, vyznačujících se jak fatální nedbalostí, tak velkou nekompetentností, spáchala Kleopatra sebevraždu. Buď jako výsledek smrtelného hadího kousnutí, anebo vlivem jedu, který sama požila. Egypt padl Římu do náruče jako zralé jablko.⁵⁷ Octavianus opustil Řím jako generál a vrátil se jako nejvyšší vládce, jemuž záhy vděčný senát udělí nový titul: Augustus. Řím se stal impériem.

Zábor Egypta změnil osudy Říma. Nyní, když kontroloval ohromnou úrodu nilské delty, cena obilí prudce poklesla, díky čemuž nastal ohromný vzrůst spotřebitelské síly domácností. Úroková míra se doslovně zřítily ke dnu: jak jinak označit pokles z asi 12 na 4 %? To obratem pohánělo známý boom, který provází příliv levného kapitálu: rychlý pokles cen nemovitostí.⁵⁸ Disponibilní příjem obyvatelstva rostl tak rychle, že si Augustus mohl dovolit zvýšit finanční práh, kvalifikující ke členství v senátu, o 40 %.⁵⁹ Jak se Augustus rád sám chvástal, našel Řím coby město z cihel, ale zanechal je v mramoru.⁶⁰

Toto enormně rostoucí bohatství bylo výsledkem bezohledného vyvlastňování, s nímž Řím přistupoval k egyptským daňovým odvodům a jeho ohromným zdrojům. Skupiny berních inspektorů se rozptýlily po Egyptě, aby uvalily novou daň z hlavy, vztahující se na všechny muže ve věku od šestnácti do šedesáti let. Výjimky byly udělovány jen v několika málo specifických případech, např. kněžím, kteří se mohli placení vyhnout, ale pouze za předpokladu, že jejich jména byla pečlivě zanesena do chrámových register.⁶¹ Šlo o součást systému, který jeden badatel označil jako „starověký apartheid“, jehož cílem bylo maximalizovat příliv peněz do Říma.⁶²

Proces vyvlastňování zisků se opakoval všude, kam se roztáhla chapadla římské ekonomické a vojenské expanze. Nedlouho po anexi Egypta byli odhadci vysláni do Judeje, aby provedli sčítání obyvatelstva, a to opět za účelem zajištění řádného výpočtu daní. Za předpokladu, že byl při tom použit stejný model jako v Egyptě, jenž vyžadoval záznam všech narození a sňatků, jakož i jména všech dospělých mužů, byl by příchod Ježíše Krista na svět zaregistrován úředníkem, jenž se zajímal méně o to, kdo bylo dítě a jeho rodiče, jako spíše o to, co narození znamenalo z hlediska práce a placení daní v říši.⁶³

Svět, na který Římané na Východě narazili, jim otevřel oči. Asie si již dávno vydobyla reputaci díky lenivému přepychu a zjemnělému životnímu stylu. Podle Cicerona byla nepopsatelně bohatá, její sklizně byly legendární, mnohotvárnost výroby neuvěřitelná, velikost jejích stád a hejn jednoduše úžasná. Její vývoz byl kolosální.⁶⁴ Asijské bohatství dosahovalo takových rozměrů,

že se Římané domnívali, že její obyvatelé si mohou dovolit oddávat se radosti ze zahálky. Nepřekvapuje, že teprve na Východě římsí vojáci dozráli, napsal básník Sallustius. Právě tam se naučili, jak milovat, jak se opíjet, těšit se ze soch, obrazů a umění. Sallustiovi se to ale nelíbilo. „Půvabné, rozkošné kraje [Asie] snadno v dobách klidu učinily drsné myslí vojáků změkčilými.“⁶⁵ Tímto výkladem se Východ stával antitezí všeho, co znamenal tvrdý válečnický Řím.

Sám Augustus se usilovně snažil poznat, co se nachází za východní hranicí jeho říše. Expediční jednotky byly vyslány do království Aksúm v dnešní Etiopii a do Sábského království v Jemenu, zatímco Akabský záliv Římané prozkoumávali již v době, kdy teprve upevňovali svou vládu v Egyptě.⁶⁶ V roce 1 př. n. l. pak Augustus nařídil, aby byl proveden podrobný průzkum obou stran Perského zálivu za účelem zjištění, jak vypadá obchod v této oblasti. Chtěl také vědět, jak ji mořské trasy spojují s Rudým mořem. Kontroloval také průzkum pozemských tras, vedoucích Persií hluboko do Střední Asie. V této době vznikl text, známý jako *Stathmoi Parthikoi* („Parthské stanice“), který zaznamenával vzdálenosti mezi důležitými body na východě a pečlivě vypočítával nejvýznamnější místa od Eufratu po Alexandropolis, dnešní Kandahár v Afghánistánu, na východě.⁶⁷

Horizont obchodníků se podstatně rozšířil. Podle historika Strabóna se do několika let od dobytí Egypta vypravovalo každý rok sto dvacet římských lodí na plavbu do Indie z přístavu Myos Hormos v Rudém moři. Obchodní výměna s Indií nezapočala, ona ve skutečnosti explodovala, jak zjevně vyplývá z mimořádně bohatých archeologických nalezišť na indickém subkontinentě. Římské amfory, lampy, zrcadla a sochy bohů byly objeveny na celé řadě míst včetně Pattanamu, Kolhápuru a Kójamputtúru.⁶⁸ Nálezy mincí z doby císaře Augusta a jeho nástupců jsou na západním pobřeží Indie a na Lakadivách tak hojné, že podle některých historiků používali místní východní vládcí zlaté a stříbrné mince jako svou vlastní měnu, anebo tyto kovy tavili, aby je mohli znovu použít.⁶⁹

Tamilská literatura z tohoto období vypráví podobný příběh, když zaznamenává se vzrušením příjezd římských obchodníků. V jedné básni se popisuje „chladné a aromatické víno“, přivážené na „dobrých lodích“ Římány, zatímco jiná upadá přímo do vytržení: „Nádherné velké lodi... připlouvají, přivážejíce zlato a rozstříkující bílou pěnu vod řeky Perijár, a pak se vracejí naloženy pepřem. Zde nikdy neustává melodie vzdouvajícího se moře, a velký král představuje návštěvníkům vzácné plody moře a hor.“⁷⁰ Další zdroj nabízí lyrický pohled na evropské obchodníky, kteří se usadili v Indii: „Slunce svítí nad otevřenými terasami, nad domy obchodníků poblíž přístavu a nad věžičkami s okny, podobajícími se očím jelenů. Na různých místech... uchvátí pozornost přihlížejícího obydlí [západních lidí], jejichž blahobyť nikdy

neskončí.⁷¹ *Stathmoi Parthikoi* uvádí, jaké zboží Římané v západní Indii požadovali, a poznamenává, kde mohou obchodníci dostat cenné kovy, jako cín, měď a olovo, jakož i vzácné nerosty jako topaz, a kde je ihned k dostání slonovina, drahokamy a koření.⁷²

Obchod s Indií se však neomezoval na výrobky, které měly svůj původ na indickém subkontinentu. Jak ukázaly vykopávky v egyptském přístavu Bereníké na pobřeží Rudého moře, do Středomoří si našlo cestu mnoho druhů zboží až z Vietnamu a Jávy.⁷³ Přístavy na západním i východním pobřeží Indie sloužily jako obchodní místa pro zboží z celé východní a jihovýchodní Asie, jež se mělo dopravit na západ.⁷⁴ A pak tu bylo zboží a výrobky od Rudého moře, jež bylo samo o sobě pulzující obchodní zónou, stejně jako spojnicí mezi Středomořím a Indickým oceánem, respektive oblastmi dále na východ.⁷⁵

Zazobaní římscí občané si nyní mohli dovolit oddávat se nejexotičtějším a nejextravagantnějším zálibám. Dobře informovaní komentátoři si stěžovali, že utrácení hraničí s obscénností a lamentovali na módu, vyžívající se v excesech.⁷⁶ Dokonale to vystihuje Petroniův *Satiricon*, jehož nejslavnější scéna líčí hostinu u Trimalchiona, bývalého otroka, který získal svobodu a obrovské bohatství. Jedná se o jedovatou satiru na pokleslý vkus zbohatlíků. Trimalchio chtěl za své peníze jen to nejlepší: bažanty dovezené speciálně z východního pobřeží Černého moře, perličky z Afriky, vzácné a drahé ryby, pávy a mnoho dalšího, vše v ohromných množstvích. Groteskní divadlo, líčící jeden chod za druhým – živé ptáky, zašité do celého vepře, kteří vylétli v okamžiku, kdy bylo maso nakrojeno – bylo nelítostnou parodií na vulgárnost a excesy nových římských boháčů. Jedno z největších období prosperity antického světa vyprodukovalo jeden z největších literárních projevů zatrpklé závisti vůči zbohatlíkům.⁷⁷

Díky novému bohatství přišel Řím a jeho obyvatelé do styku s novými světy a novými zálibami. Básník Martialis ztělesňuje nový internacionalismus a rozšířené obzory tohoto období v básni, oplakávající mladou otrokyní, kterou přirovnává k nedotčené lilii, vyleštěné indické slonovině, perle z Rudého moře, která má vlasy jemnější než je španělská vlna či než jsou blondaté kadeře z Porýní.⁷⁸ Jestliže dříve se páry, které chtěly počít krásné dítě, milovaly obklopeny erotickými obrazy, „nyní“, sděluje s hrůzou židovský spisovatel, „přivedou izraelské otroky a připoutají je k nohám postele“ pro inspiraci, protože si to mohou dovolit.⁷⁹ Ne všichni byli z nového vkusu nadšeni: Tibera byla zaplavena vodami řeky Orontes, jež protékala Sýrií a jižním Tureckem, stěžoval si později Iuvenalis ve svých *Satirách* – jinými slovy asijská dekadence zničila staré římské ctnosti. „Koho snad vábí zjev nevěstky cizí“, napsal, „at jde si k ní klidně“!⁸⁰

Někteří konzervativní pozorovatelé byli zvláště šokováni jedním novým objevem: čínským hedvábím.⁸¹ Rostoucí objem a dostupnost této látky ve Středomoří vyvolala mezi tradicionalisty úžas. Patřil k nim Seneca, který se děsil popularity tenkého splývavého materiálu a prohlašoval, že hedvábné svršky sotva mohou být nazývány šatem, jestliže neskrývají ani křivky, ani slušnost římských dam. Podle jeho názoru byly zpochybněny samotné základy manželských vztahů, pokud muži zjistí, že mohou vidět skrze lehkou látku přiléhající k ženským tvarům a ponechávající jen málo prostoru pro představitost. Pro Seneku bylo hedvábí jednoduše symbolem exotiky a eroticismu. Žena, která se oblékne do hedvábí, nemůže poctivě tvrdit, že není nahá.⁸² Jiní si mysleli to samé, z čehož se odvíjely opakované pokusy zakázat mužům nosit tuto látku, a to i pomocí ediktů. Někteří to viděli jednoduše: bylo ostudné, jak se shodli dva přední občané, že by si římstí muži mohli myslit, že je přijatelné se předvádět v hedvábném šatě, dovezeném z východu.⁸³

Jiní se nicméně obávali rozšíření hedvábí z jiných důvodů. Plinius Starší, píšící ve druhé polovině prvního století n. l., odmítal vysokou cenu tohoto přepychového materiálu prostě proto, že „umožňoval Římkám předvádět se na veřejnosti“.⁸⁴ Stěžoval si na skandálně přemrštěné ceny, stokrát převyšující reálné náklady.⁸⁵ A pokračoval, že jsou ročně vydávány obrovské částky peněz na přepychové věci „pro nás a naše ženy“ z Asie, přičemž je ročně z římské ekonomiky vysáto až 100 milionů sesterciů, které skončí na obchodních trzích za hranicemi.⁸⁶

Tato ohromující suma představovala skoro polovinu roční produkce císařských mincoven a více než 10 % státního rozpočtu. Kupodivu se ale nezdá, že by šlo o nějakou divokou nadsázku. Nedávno objevený papyrový svitek se smlouvou, zaznamenávající podmínky dopravy zboží mezi Muziris v Indii a jedním římským přístavem v Rudém moři, dosvědčuje, jak běžným se stal velkoobjemový obchod do druhého století n. l. Smlouva vypočítává řadu vzájemných závazků, přičemž jasně vysvětluje, v jakém okamžiku je zboží považováno za majetek vlastníka či lodního dopravce, a načrtává sankce, jestliže platba nebude provedena ke konkrétnímu datu.⁸⁷ Obchod na dlouhé vzdálenosti vyžadoval přísnost a důmyslnost.

Římstí obchodníci však neplatili pouze mincemi. Obchodovali také s jemně zpracovaným sklem, stříbrem a zlatem, korály a topazem z Rudého moře, jakož i kadidlem z Arábie, a to výměnou za textil, koření a barviva jako indigo.⁸⁸ Ať již měl odliv kapitálu jakoukoli formu, jeho enormní objem měl dalekosáhlé důsledky. Jedním z nich bylo posílení místních ekonomik podél obchodních tras. Vesnice se měnily v města, města ve velkoměsta v přímé

souvislosti s rozkvětem obchodu a komunikací, rozšiřováním a propojováním obchodních sítí. Stále imponantnější dojem zanechávala v cestujících architektonická díla, jež vyrůstala v místech jako Palmýra na okraji syrské pouště a která prosperovala díky své pozici obchodního střediska, spojujícího východ se západem. Nikoli bezdůvodně byla Palmýra nazývána Benátkami v písku.⁸⁹ Rovněž města na severo-jihní ose se měnila, čehož nejúžasnejším příkladem je Petra, jež se stala díky své poloze na trase mezi arabskými městy a Středomořím jedním z divů starověkého světa. A nelze zapomenout na veletrhy, jež přitahovaly obchodníky na vzdálenosti stovek, ne-li tisíců mil do výhodně položených center na křižovatkách cest. Každý rok v září se v Batnae nedaleko Eufratu „město zaplnilo bohatými obchodníky, když se zde shromažďují ohromné davy na tržišti, aby nakupovaly a prodávaly komodity poslané z Indie a Číny, stejně jako všechny druhy ostatních věcí, které jsou rovněž dováženy po zemi i po moři“.⁹⁰

Síla římského konzumu byla taková, že dokonce určovala podobu mincí, ražených hluboko ve východní Asii. Poté, co byli Čiňany vytlačeni z údolí Tarim, dokázali si kočovníci kmene Jüe-čiu zajistit vůdčí postavení v oblasti na východ od Persie, když zabrali kraje, v nichž kdysi vládli nástupci Alexandrových generálů. Tehdy se zrodilo úspěšné impérium, pojmenované po jednom z vůdčích uskupení v rámci kmene – Kuej-šang, neboli Kušan, jež začalo razit značné množství mincí podle vzoru Říma.⁹¹

Římská měna proudila na kušánské území přístavy v severní Indii, jako Barbaricum a především Barygaza, kde byl přístup a kotviště tak zrádné, že musely být do moře zatlučeny piloty, aby naváděly lodě do přístavu. Nezkoušení mořeplavci anebo ti, kdo neznali místní proudy, se do obou přístavů dostávali jen s velkými obtížemi.⁹² Na pevnině mohli obchodníci nakoupit pepř a koření, jakož i slonovinu a textil včetně zpracovaného hedvábí i hedvábné příze. Šlo o obchodní centra, kde se shromažďovalo zboží z celé Indie, Střední Asie a Číny a jež zajišťovala mimořádné bohatství Kušanů, který kontroloval města v oázách a karavanní cesty, které je spojovaly.⁹³

Dominantní pozice, kterou si Kušánská říše dokázala vytvořit, znamenala, že jakkoli mezi Středomořím a Čínou proudilo oběma směry rostoucí množství zboží, Čiňané sami hráli v obchodě s Římem přes Indický oceán jen malou roli. Až poté, co velký generál Pan Čchao vedl řadu výprav, které pronikly koncem prvního století n. l. až ke Kaspickému moři, vyslal posla, aby přinesl více informací o „vysokých obyvatelích s pravidelně utvářenými rysy“ z mocné říše na západě. O Ta čchin – neboli velký čchin –, jak byla nazývána Římská říše, se šířily zprávy jako o zemi, oplývající zásobami zlata,

stříbra a drahých kovů, jakož i místu, kde se nachází mnoho nádherných a drahocenných předmětů.⁹⁴

Čínské styky s Persií nabývaly na pravidelnosti a intenzitě. Několikrát do roka byla vysílána poselstva, poznamenává jeden čínský zdroj, přičemž nejméně deset výprav směřovalo do Persie, a dokonce i v klidnějších časech jich bylo na západ vysíláno pět nebo šest.⁹⁵ Vyslanci-diplomaté cestovali zpravidla s velkými karavanami vezoucími zboží pro obchod, které se pak vracely zpět s produkty, po nichž byla v Číně poptávka – včetně perel z Rudého moře, jadeitu, lazuritu a potravin jako např. česneku, okurek, koriandru, granátových jablek, pistácií a meruněk.⁹⁶ Vysoce žádané byly kadidlo a myrha, které sice pocházely z Jemenu a Etiopie, ale v Číně byly známé jako Po-ssu, tj. perské zboží.⁹⁷ Jak víme z jednoho pozdějšího pramene, za mimořádně hodnotné byly považovány broskve ze Samarkandu: „velké jako husí vejce“ a proslulé sytým zabarvením; v Číně se jim říkalo „Zlaté broskve“.⁹⁸

Tak jako měli Číňané málo přímých styků s Římem, věděl také středomořský svět málo o oblastech za Himálajem a Indickým oceánem; je doloženo jediné římské poselstvo, jež dosáhlo kolem roku 166 n. l. Číny, kde tehdy vládl císař Chuan. Zájem Říma a jeho znalost Dálného východu byla pomíjívá. Řím byl pevně fixován na Persii, která nebyla jenom konkurentem a rivalem, ale také možným cílem římské expanze.⁹⁹ Již v době, kdy se teprve upevňovala římská kontrola nad Egyptem, mluvili autoři jako Vergilius a Propertius se vzrušením o rozšiřování římského vlivu. V básni, napsané k oslavě Augusta a jeho úspěchů, psal Horatius nejen o římské vládě ve Středomoří, ale také o ovládnutí celého světa – včetně dobytí Indie a Číny.¹⁰⁰ To znamenalo vypravit se vojensky proti Persii, čímž se zabývala řada po sobě jdoucích císařů. Byly vypracovány grandiózní plány na posunutí hranic říše až k horskému průsmyku hluboko na perském území, známému jako Kaspická brána; Římané potřebovali ovládnout srdce světa.¹⁰¹

A skutečně se odehrály pokusy, jak tento sen změnit v realitu. V roce 113 n. l. vedl císař Traianus osobně ohromnou výpravu na východ. Rychle prošel Kavkazem, načež se stočil na jih podél toku řeky Eufrat. Dobył města Nisibis a Batnae a nechal razit mince proklamující, že Mezopotámie byla „podrobena moci římského národa“. Se slábnutím perského odporu tlak císaře zesílil, přičemž rozdělil své vojsko na dvě části. Následně byla v rychlém sledu, po skvělém několikaměsíčním tažení, dobyta perská města Adenystrae, Babylón, Seleukeia a Ktésifón. Okamžitě byly raženy nové mince s jednoznačnou legendou – „PERSIA CAPTA“, tj. Persie byla dobyta.¹⁰² Dále Traianus pochodoval k městu Charax, což je dnešní Basra, v ústí Perského zálivu, odkud

právě odplouvala obchodní loď do Indie. Hleděl za ní tesklivě: kdybych byl jen tak mladý jako Alexandr, dostal bych se až k Indu.¹⁰³

S existencí plánů na založení nových provincií Asýrie a Babylónie se zdálo, že Řím je odhodlán začít novou kapitolu své expanze, v jejímž průběhu budou hranice říše posunuty k údolí Indu a až k branám Číny. Ale Traianův úspěch měl krátké trvání. Ještě dříve, než císař zemřel v průběhu tažení na otok v mozku, v mezopotámských městech začalo obyvatelstvo klást římské nadvládě tuhý odpor. Vypukla rovněž revolta v Judeji, vyžadující rychlou reakci. Traianovi nástupci nicméně nespouštěli zrak z Persie; sem se soustředily vojenské výdaje a zdejší hranice, jakož i to, co leželo za ní, vyvolávaly v Římě největší zájem. V ostrém kontrastu s evropskými provinciemi říše císařové v Asii pravidelně válčili, třebaže ne vždy úspěšně. V roce 260 n. l. např. padl císař Valerianus do zajetí a byl držen v „ponižující formě otroctví“, přičemž ho perský vládce používal jako lidskou stoličku, když se potřeboval vyšplhat na koně. Císařovo tělo nakonec Peršané stáhli z kůže, vycpali všelijakou havětí a umístili do chrámu barbarských bohů kvůli trvalé připomínce tak důležitého vítězství, jež se bude moci vždy ukazovat našim vyslancům.¹⁰⁴ Byl vycpán, aby mohl každý vidět pošetilost a hanbu Říma.

Je ironií osudu, že to byl právě růst a ambice Říma, které pomohly vyburcovat Persii z letargie. Země mimořádně těžila z dálkového obchodu mezi východem a západem, který rovněž zapříčinil posun politického a ekonomického gravitačního centra Persie ze severu jižním směrem. Do té doby muselo být těžišťe státu udržováno poblíž severních stepí kvůli vyjednávání s kočovníky ohledně dobytka a koní a s ohledem na diplomatické kontakty, nutné k odvracení nežádoucí pozornosti a požadavků obávaných stepních národů. Proto se oázová města jako Nisa, Abivard a Dara stala tak významnými sídly a domovem velkolepých královských paláců.¹⁰⁵

Když nyní centrální perská pokladna přetékala penězi z daní a tranzitních poplatků, plynoucích z rostoucího místního a dálkového obchodu, přistoupila vláda k velkým infrastrukturním projektům. K nim patřila transformace Ktésifontu na východním břehu Tigridu ve střední Mezopotámii v bohaté nové hlavní město, jakož i mohutné investice do přístavů jako např. Characene v Perském zálivu. Úkolem těchto přístavů bylo zvládat stále větší objem zámořského obchodu. Ne vše směřovalo do Říma: v prvním a druhém století n. l. kvetl obchod s perskou glazovanou keramikou, určenou pro vývoz do Indie a na Srí Lanku.¹⁰⁶

Ale nejdůležitějším důsledkem římských vojenských zásahů bylo, že urychlily politickou revoluci. Pod obrovským tlakem svého souseda prošla Persie velkou proměnou. Nová vládnoucí dynastie Sásánovců, jež se vynořila kolem

roku 220 n. l., přišla s pronikavou novou politickou vizí. V jejím rámci byla odstraněna autonomie provinčních správců, kterým zbyla čistě formální nezávislost, zatímco reálná politická moc se soustředila v centru. Série administrativních reforem upevnila kontrolu nad skoro každým aspektem života ve státě; důraz byl kladen na zodpovědnost, přičemž perští úředníci byli vybaveni pečeti, aby mohli zaznamenávat svá rozhodnutí a aby bylo možno dohledat, kdo za co nesl odpovědnost. Pečetě měly dále zajistit přesný přenos informací. Dochovaly se jich tisíce, což umožňuje doložit, jak daleko reorganizace došla.¹⁰⁷

Regulace významně zasáhla obchodníky a trhy. Díky jednomu prameni víme, že výrobci a obchodníci, mnozí soustředění do cechů, měli přiděleny v bazarech zvláštní areály. Inspektoři tak mohli snáze kontrolovat, zda jsou dodržovány předpisy ohledně kvality a kvantity zboží, a zejména mohli efektivněji vybírat daně.¹⁰⁸ Koncentrace na vývoj měst, tedy míst, kde se odehrávalo nejvíce obchodních transakcí, vedla v neposlední řadě ke zdokonalení vodovodních systémů, jež se v některých případech prodloužily o několik kilometrů. Zvýšená dostupnost vodních zdrojů vytvořila prostor pro další urbanizaci, v jejímž rámci byla zakládána nespočetná nová města. Pozdější perský text na základě soudobého materiálu potvrzuje prudký rozmach měst po celé Střední Asii, na Íránské náhorní planině, v Mezopotámii a na Blízkém východě.¹⁰⁹

V Chúzistánu a Iráku byly realizovány rozsáhlé zavodňovací programy jako součást cílených pokusů o zvýšení zemědělské produkce, což muselo rovněž vést k poklesu cen potravin.¹¹⁰ Archeologické nálezy ukazují, že balíky byly před exportem podrobovány kontrole, zatímco písemné prameny dokládají existenci kopií smluv, které byly „orazítkovány“ a uloženy v úředních registrech.¹¹¹ Rovněž začlenění měst a území, jež byla po skoro dvě staletí poddána kušánské říši, zpět do vlastní Persie, umožňuje usuzovat na intenzifikaci obchodu s východem.¹¹²

S novým vzestupem Persie se začala římská moc otřásat. Ale Sásánovci nebyli jediným problémem. Do roku 300 n. l. se celá východní hranice říše, táhnoucí se od Severního moře k Černému moři, od Kavkazu po jižní výběžek Jemenu, ocitla pod tlakem. Římané budovali svou říši, chráněnou dobře vycvičeným vojskem, za účelem expanze. V důsledku dosažení přirozených hranic na Rýně a Dunaji a v pohoří Taurus a Antitaurus ve východní části Malé Asie začal územní růst slábnout. Řím se stal klasickou obětí svého vlastního úspěchu; nyní se stal sám cílem útoků těch, kteří žili za jeho hranicemi.

Římští vládcí podnikali zoufalé kroky ve snaze napravit varovnou nerovnováhu mezi scvrkávajícími se daňovými příjmy na jedné a bujícími náklady

na druhé straně, což vyvolávalo nevyhnutelně bouři nevole. Dle jednoho komentátora císař Dioklecián, jenž se pokusil fiskální deficit razantním způsobem sprovodit ze světa, více problémů vyvolal než vyřešil; „v lakotě a zlobě obrátil celý svět naruby“. ¹¹³ Jako předzvěst kompletní rekonstrukce berního systému byla provedena důkladná revize veškerého majetku říše. Na všechny strany se rozjeli úředníci se svými pomocníky, aby se neohlášení zjevovali za účelem zaevidování každého jednotlivého kmene vinné révy a každého jednotlivého ovocného stromu s cílem zvýšit příjmy státu. ¹¹⁴ Byl vydán edikt s platností pro celou říši, který stanovoval ceny veškerého zboží, stejně jako luxusních výrobků z dovozu jako např. sezamové semeno, římský kmín, křen či skořice. Fragment tohoto cenového řádu, jenž byl nedávno objeven v Bodrumu, ukazuje, jak daleko hodlal stát dosáhnout: neméně než dvacet šest druhů obuvi od pozlacených dámských sandálů po „levné purpurové boty babylónského stylu“ mělo od římských berních inspektorů přiřazen cenový strop. ¹¹⁵

Diokleciána nakonec zátěž, plynoucí ze snahy obnovit říši, vyčerpala natolik, že se stáhl do ústraní na chorvatské pobřeží, kde se zabýval příjemnějšími záležitostmi, než je řízení státu. „Rád bych, abyste přijel do Salony“, napsal jednomu ze svých bývalých kolegů, „a uviděl kapustu, kterou jsem sám nasázel; je tak nádherná“, pokračoval, „že člověka už nikdy nemůže ovládnout pokušení moci“. ¹¹⁶ Zatímco Augustus se nechal zpodobnit jako voják, jak dokládá slavná a velkolepá socha, objevená v Prima Porta na okraji Říma, Dioklecián dal přednost tomu, aby se prezentoval jako farmář. Tak se proměnila římská ctižádost v průběhu 300 let: od úvah o expanzi do Indie po přemítání o pěstování prvotřídní zeleniny.

Zatímco se Římané nervózně rozhlíželi kolem, blížila se mohutná bouře. Byl to císař Konstantin, jenž se rozhodl k činu. Jako ambiciózní a schopný syn jednoho z vůdčích mužů impéria vynikal nadáním objevit se v pravý čas na pravém místě. Měl představu, co Řím potřebuje, jež byla stejně tak jasná jako šokující. Že říše potřebuje silného vůdce, to chápal každý. Ale Konstantin měl radikálnější plán, než pouze soustředit moc ve svých rukách: chtěl vybudovat nové město, novou perlu na linii, spojující Středomoří s východem. Lokalita, kterou obratně zvolil, byla místem, kde se Evropa střetávala s Asií.

Dlouhou dobu se trousily pověsti o úvahách římských vládců, týkajících se přesunu sídla císařské vlády. Podle jednoho římského autora Julius Caesar uvažoval, že přemístí hlavní město buď do Alexandrie, nebo na místo starověké Tróje v Malé Asii – v obou případech se jednalo o vhodnější lokalitu z hlediska římských zájmů. ¹¹⁷ Na počátku 4. století k tomu konečně došlo založením velkolepého města na křižovatce Evropy a Asie, což byl výraz toho, kam je upřen zájem říše.

Na místě starého městečka Byzantion, na břehu Bosporu, byla vybudována nová nádherná metropole, jež za nějaký čas měla Řím svým významem nejenom dostihnout, ale překonat. Vznikly zde majestátní paláce a veřejné budovy, jako například Hippodrom pro závody válečných vozů. V centru města byl vztyčen ohromný sloup, vytesaný z jediného masivního bloku porfyru, z jehož vrcholku shlížela na město socha císaře. Město se mělo nazývat Nový Řím, ale rychle začalo být známé podle svého zakladatele Konstantina jako Konstantinopolis. Po vzoru mateřského města zde vznikly paralelní instituce včetně senátu, jehož členům se někteří po straně posmívali jako zbohatlíkům – synům kovářů, lázeňských hlídačů, výrobců uzenin apod.¹¹⁸

Konstantinopol se měla stát největším a nejvýznamnějším městem Středomoří, překonávajíc daleko své konkurenty velikostí, vlivem a významem. Třebaže mnozí moderní badatelé rozhodně odmítají myšlenku, že Konstantin chtěl, aby se město stalo novou hlavní metropolí říše, bohaté zdroje, vydávané na jeho výstavbu, mluví samy za sebe.¹¹⁹ Konstantinopol ležela v místě, odkud se daly ovládat další významné trasy; v neposlední řadě mořská cesta mezi Černým a Středoziemním mořem. Bylo to ale také místo, kde rezonoval vývoj na západě a severu – na Balkáně a na panonských pláních, plných neklidu.

Velká část obyvatelstva ve starověku žila ve světě se zřetelně lokálními horizonty, kde se obchod a styk mezi lidmi odehrával na krátké vzdálenosti. Nicméně komunikační sítě se navzájem splétaly, aby utvořily komplexní svět, jehož vkus a myšlenky byly formovány výrobky, uměleckými zásadami a vlivy vzdálenými tisíce kilometrů.

Před dvěma tisíciletími nosili čínské ručně vyráběné hedvábí bohatí a mocní lidé v Kartágu a dalších městech ve Středomoří, zatímco keramiku, zhotovenou v jižní Francii, bylo možné objevit v Anglii a v Perském zálivu. Koření a chuťové přísady, vypěstované v Indii, se používaly v kuchyních v Sin-tiangu i Římě. Budovy v severním Afghánistánu nesly nápisy v řečtině, zatímco na koních ze Střední Asie se hrdě proháněli lidé v místech vzdálených tisíce mil východním směrem.

Představme si životní běh zlaté mince, vyražené před dvěma tisíci lety v nějaké provinční mincovně a použité mladým vojákem, který ji dostal jako gáži, na zaplacení zboží na severní hranici Anglie. Odtud si našla cestu zpět do Říma v zavazadlech císařského úředníka, vyslaného do Anglie vybírat daně, načež přešla do rukou obchodníka směřujícího na východ a poté byla použita k platbě za výrobky, nakupované od obchodníků, kteří přijeli prodat své produkty do Barygazy. Tam se lidem zalíbila. Dostala se do rukou vůdců v Hindúkuši, kteří obdivovali její podobu, tvar a velikost natolik, že ji nechali okopírovat rytcem, jenž pocházel snad z Říma, snad z Persie či Indie anebo Číny, anebo

dokonce nějakým místním řemeslníkem, který byl vyučen v řemesle ražby. Jednalo se o svět, jenž byl propojený, komplexní a toužící po změně.

Je snadné vytvarovat minulost tak, aby se nám zamlouvala a byla nám přístupná. Ale starověký svět byl mnohem složitější a propojenější, než bychom si někdy rádi mysleli. Pohled na Řím jako praotce západní Evropy přehlíží skutečnost, že Řím neustále hleděl k východu, jenž ho v mnoha ohledech ovlivňoval. Svět starověku byl velmi výrazně předchůdcem světa, jaký vidíme dnes – velmi živý, soutěživý, efektivní a energický. Pás měst zformoval řetězec, klenoucí se nad Asií. Západ začal pohlížet k východu, východ začal pohlížet k západu. Společně se sílící dopravou, spojující Indii s Perským zálivem a Rudým mořem, pulzovaly životem také starověké hedvábné cesty.

Zrak Říma byl fixován na Asii od okamžiku, kdy se změnil z republiky na císařství. A podobně se proměnila jeho duše, protože Konstantin – a římská říše – našli Boha, přičemž nová víra přišla také z východu. Ale překvapivě nepřišla z Persie nebo z Indie, ale z ničím nevynikající provincie, kde se před třemi staletími stal Pilát Pontský svědkem hanebného činu. Křesťanství se mělo rozšířit všemi směry.

2. KAPITOLA

Cesta víry

Tepnami, které spojovaly Tichý oceán, Střední Asii, Perský záliv a Středomoří, neproudilo jen zboží, ale také ideje. K nejmocnějším myšlenkám patřily ty, které se týkaly božských záležitostí. Intelektuální a náboženská výměna byla v celém tomto regionu vždy velmi živá, ale nyní se stávala ještě komplexnější a soutěživější. Místní kultury a věroučné systémy se dostávaly do styku s tradičními kosmologiemi. Tím vznikal mohutný tavicí tyglík, v němž se myšlenky vypůjčovaly, tříbily a odkud se v nové podobě posílaly dále.

Nedlouho poté, co díky válečnému tažení Alexandra Velikého pronikly řecké ideje na východ, začaly myšlenky proudit opačným směrem. Po celé Asii si rychle razily cestu buddhistické koncepce, a to zejména proto, že je přijal císař Ašóka, který cíleně konvertoval k buddhismu poté, co uvážil obrovské náklady vojenských kampaní, které ve 3. století př. n. l. daly vzniknout obrovské indické říši. Nápis z této doby potvrzují, jak velmi mnoho lidí nyní žilo podle Buddhových zásad a praktik, a to až v Sýrii a možná ještě dále. Víra sekty, známé jako *therapeutai*, jež po staletí prožívala dobu rozkvětu v egyptské Alexandrii, vykazuje zjevné podobnosti s buddhismem, včetně použití alegorických textů, usilování o osvětlení cestou modlitby a odpoutání se od vlastního já v zájmu nalezení vnitřního klidu.¹

Nejednoznačnost pramenného materiálu neumožňuje přesně sledovat trasy, po nichž se buddhismus šířil. Přesto je ohromující, kolik existuje soudobé literatury popisující, jak se buddhistické náboženství pěstovalo mimo indický subkontinent a jak pronikalo do nových oblastí. Místní vládcům se museli rozhodnout, zda je budou tolerovat, zda je vymýtí, anebo přijmou a budou podporovat. K jeho stoupencům se přiřadil Menandros (Milinda), řecko-baktrijský král ve 2. století př. n. l., potomek jednoho z Alexandrových vojevůdců. Podle textu, známého jako *Milindapañha* (Otázky Milindovy), došel vládce k přesvědčení, že je třeba následovat novou spirituální cestu, díky rozhovorům s inspirativním mnichem, jehož inteligence, soucítění a pokora

ostře kontrastovaly s povrchností soudobého světa. To zjevně stačilo k tomu přesvědčit panovníka, aby hledal probuzení prostřednictvím buddhistického učení.²

Intelektuální a teologické prostory hedvábných cest byly přeplněné, jak v nich soupeřila božstva a kulty, kněží a místní vládci. V sázce bylo mnoho, neboť se jednalo o dobu, kdy společnosti velmi ochotně přijímaly vysvětlení pro všechno od obyčejných věcí po nadpřirozené záležitosti a kdy víra nabízela řešení široké palety problémů. Zápas mezi různými vírami byl vysoce politický. Ve všech těchto náboženstvích, ať již pocházela z Indie jako hinduismus, džinismus či buddhismus, nebo měla kořeny v Persii jako zoroastrismus nebo manicheismus, či přicházela ze západu jako judaismus, křesťanství a později islám, znamenal triumf na bitevním poli či u jednacího stolu důkaz kulturní převahy a božské přízně. Bylo to stejně prosté jako výmluvné: společnost, jež se těšila ochraně a přízni toho správného boha či bohů, rozkvétala, zatímco ta, která naslouchala falešným idolům a prázdným slibům, strádala.

Vládci měli proto silné motivy, aby investovali do náležité duchovní infrastruktury, jako byla výstavba honosných modlitebních prostor. Získávali tím prostředek k vnitřní kontrole religiozity a budovali vzájemně výhodný vztah s kněžími, kterým ve všech hlavních náboženstvích náležela významná morální autorita a politická moc. To ale neznamenalo, že panovníci pasivně reagovali na náboženskou doktrínu, vytvořenou nezávislou třídou (nebo v některých případech kastou). Naopak rozhodní vládcové mohli zavedením nových náboženských praktik posílit svou autoritu a nadvládu.

Příkladem budiž kušánská říše, jež v prvních stoletích n. l. ovládala severní Indii a většinu Střední Asie. Její králové chránili buddhismus, ale také přispěli k jeho rozvoji. Pro vládnoucí dynastii, jež nepocházela z dané oblasti, bylo důležité, aby ospravedlnila svou nadvládu. Za tím účelem byly pospojovány myšlenky z celé řady různých zdrojů tak, aby vznikl co nejnižší společný jmenovatel, který osloví co možná největší množství lidí. Kušánci posléze podpořili výstavbu chrámů – *devakula*, neboli „chrámy božské rodiny“ –, jež rozvíjely koncept, který se v této oblasti již etabloval, totiž že panovník je spojnicí mezi nebem a zemí.³

Menandros již předtím na svých mincích hlásal, že není jen dočasným vládcem, ale také spasitelem – něčím tak významným, že to bylo na mincích uvedeno dvojjazyčnou řecko-indickou legendou jako *soteros*, respektive *trata-sa*.⁴ Kušánci zašli ještě dále, když ustavili vůdcovský kult, který si nárokoval přímou vazbu k božskému, vytvářeje propast mezi vládcem a ovládaným. Nápis, nalezený v Takšašile v Pandžábu, to dokládá dokonale. Směle konstatuje, že panovník je „velký král, král králů a syn boží“.⁵ Tento výraz zjevně

korespondoval se Starým a Novým zákonem, pokud jde o pojetí panovníka jako spasitele a brány do budoucího života.⁶

Touto cestou nedošlo v buddhismu kolem prvního století n. l. k ničemu menšímu než k revoluci, což znamenalo, že víra začala utvářet každodenní život jeho stoupenců. Buddhovo učení bylo ve své nejzákladnější, tradiční formě přímočaré, když vyzývalo k nalezení cesty od utrpení (v sanskrtu *duhkha*) ke stavu míru (*nirvána*) prostřednictvím osmi „vznešených cest“. Cesta k probuzení nezahrnovala třetí stranu, ani se žádným smysluplným způsobem netýkala materiálního či fyzického světa. Byla to cesta spirituální, metafyzická a individuální.

Toto se mělo radikálně změnit, když se objevily nové cesty, jak dosáhnout vyššího stavu vědomí. Co bývalo vnitřní cestou, vyhýbající se vnějším pastím a vlivům, bylo nyní doplněno radou, pomocí a místy, určenými k tomu, aby učinily cestu k osvícení a buddhismu jako takovému přesvědčivější. Byly budovány *stúpy* čili chrámy výslovně se vážící k Buddhovi, které se stávaly poutními místy, zatímco texty, určující, jak se na těchto místech chovat, přibližovaly a zpřístupňovaly buddhistické myšlenky. Přinášet květiny či vůně jako obět do chrámu pomůže dosáhnout spásy, radila Saddharmapundaríka, známá jako Lotosová sůtra, pocházející z tohoto období. Stejně tak se doporučovalo hudebníkům „tlouci na buben, dout na roh či mušli, bušit do pánve, pískat na flétnu, hrát na loutnu a harfu, gong, kytaru nebo činely“, což vše usnadní věřícím dosáhnout „buddhovství“.⁷ Existovaly promyšlené snahy, jak učinit buddhismus viditelnější – a slyšitelnější –, aby tak mohl lépe konkurovat ve stále hlučnějším náboženském prostředí.

Další novou myšlenkou byly fundace, a to zvláště za účelem vybudování nových klášterů, jež vyrůstaly jako houby po dešti podél cest, táhnoucích se od Indie do Střední Asie. Darování peněz, drahokamů a jiných věcí se stalo běžnou praxí, v jejímž rámci se zrodil koncept, že donátoři budou v odměnu za svou velkorysost „přeneseni přes oceán utrpení“.⁸ Vskutku Lotosová sůtra a další texty z této doby zacházejí tak daleko, že vypočítávají, které cenné předměty jsou jako dary vhodnější: perly, krystaly, zlato, stříbro, lazurit, korály, diamanty a smaragdy byly všeobecně považovány za vysoce přijatelné.⁹

Rozsáhlé zavodňovací projekty v údolích dnešního Tádžikistánu a jižního Uzbekistánu, realizované kolem přelomu letopočtu, dokládají, že toto období se vyznačovalo rostoucím blahobytem a prosperitou, stejně jako stále intenzivnější kulturní a obchodní výměnou.¹⁰ Jakmile se k centřům mnišství obrátila pozornost bohatých místních elit, netrvalo dlouho, aby se stala ohniskem aktivity a domovem učenců, kteří se zabývali kompilací buddhistických textů, jejich kopírováním a překládáním do místních jazyků, aby se tak staly

dostupnějšími pro stále početnější a širší publikum. Také to patřilo k programu šíření náboženství pomocí jeho zpřístupnění většímu množství lidí. Obchod otevřel dveře pro víru, aby mohla proudit dovnitř.¹¹

Expanze buddhismu ze severní Indie podél obchodních tras, používaných obchodníky, mnichy a cestovateli, nabrala kolem prvního století n. l. rychlé tempo. Směrem na jih, v Dakšinské plošině, byly vybudovány desítky jeskynních chrámů, přičemž *stúpy* dotvářely krajinu hluboko do nitra Indického subkontinentu.¹² Směrem na sever a východ přinášeli buddhismus s rostoucí energií obchodníci ze Sogdiany, kteří hráli nezastupitelnou roli při propojování Číny s údolím Indu. Jednalo se o cestující obchodníky ze Střední Asie, typické zástupce středních vrstev, jejichž vlastní úzce provázané sítě a efektivní používání úvěru jim zaručovalo pozici ideálního faktoru pro ovládnutí dálkového obchodu.¹³

Klíčem k jejich obchodnímu úspěchu byl spolehlivý řetěz cestovních stanic. Jak mezi obchodníky ze Sogdiany přibývalo buddhistů, *stúpy* se stavěly podél jejich hlavních cest, jak lze vidět v údolí Hunza v severním Pákistánu: desítky procházejících Sogdiánců vyryly svá jména do skal vedle Buddhových výjevů v naději, že jejich dlouhá cesta bude užitečná a bezpečná. To je markantní doklad, jak silně potřebovali daleko od domova duchovní útěchu.¹⁴

Ale nebyly to jen malé škrábance, které dokládají rychlé šíření buddhismu v tomto období. Kábul byl obklopen čtyřiceti kláštery včetně jednoho, který jistý pozdější návštěvník popsal s posvátným úžasem. Jeho krásu lze přirovnat k jaru, napsal. „Chodba byla vydlážděná onyxem, zdi z čistého mramoru; dveře byly z litého zlata, zatímco strop z poctivého stříbra; kam se člověk podíval, třpytily se hvězdy..., v chodbě se nacházela zlatá modla krásná jako měsíc, usazená na velkolepém trůně posázeném drahokamy.“¹⁵

Buddhistické představy a praktiky se záhy začaly šířit na východ přes pohoří Pamír a do Číny. Na počátku 4. století n. l. se buddhistické svatyně nacházely na celém území provincie Sin-tiang v severozápadní Číně, jako např. v pozoruhodném jeskynním komplexu Kizil v pánvi Tarim, který zahrnoval modlitební sály, místa určená k meditaci a rozsáhlé obytné čtvrtě. Netrvalo dlouho a Čína byla poseta lokalitami, které byly přeměněny ve svatá místa, např. v Kašgaru, Kchu-čcha nebo Turfanu.¹⁶ Do šedesátých let 5. století se buddhistické myšlení, praktiky, umění a představitost staly součástí čínské každodennosti, zdatně konkurující tradičnímu konfucianismu, široké kosmologické nauce, která se dotýkala právě tak osobní etiky jako duchovních záležitostí, ale jež měla hluboké kořeny, táhnoucí se tisíc let nazpět. Buddhismus agresivně podporovala nová vládnoucí dynastie, která přišla původně ze stepí jako dobyvatelé. Jako předtím Kušánci, i Severní Weiové mohli mnoho získat

podporou nového na úkor starého, a prosazováním koncepcí, které napomáhaly jejich legitimitě. V Pchin-čhengu a Luo-jangu, na východním okraji země, byly spolu s okázale vybavenými kláštery a svatyněmi vztyčeny velké sochy Buddha. Poselství mělo zcela jasný obsah: Severní Weiové triumfovali proto, že byli součástí božského cyklu, a nikoli pouze proto, že byli brutálními vítězi na bitevním poli.¹⁷

Buddhismus se rovněž výrazně prosazoval podél hlavních obchodních tepen, vedoucích na západ. Trsy jeskyní v okolí Perského zálivu, stejně jako velké množství nálezů kolem Mervu v dnešním Turkmenistánu, jakož i řada nápisů hluboko na území Persie dokazují schopnost buddhismu pustit se do soutěže s lokálními náboženskými kultury.¹⁸ Záplava z buddhismu vypůjčených slov v parthštíně rovněž dokládá intenzifikaci výměny myšlenek v tomto období.¹⁹

Problém však spočíval v tom, že prohlubování obchodní výměny posouvalo Persii jiným směrem, když procházela obrodou, která se dotýkala hospodářství, politiky i kultury. S opětovným utvrzováním typicky perské identity buddhisté shledali, že jsou spíše pronásledováni než napodobováni. Zuřivost útoků způsobila, že chrámy v Perském zálivu byly opuštěny a *stúpy*, pravděpodobně budované podle suchozemských cest na perském území, byly zničeny.²⁰

Eurasie se stala svědkem vzrůstu i úpadku rozličných náboženství, která spolu zápasila o přívržence, loajalitu a morální autoritu. Komunikace s božstvy znamenala víc než jen prosbu o zásah do každodenního života; byla to otázka spásy nebo zatracení. Násilí přibývalo. První čtyři staletí 1. tisíciletí, v nichž došlo k explozi křesťanství šířícího se z malé základny v Palestině Středomořím a do Asie, byla plná náboženských válek.

Rozhodující okamžik přišel s mocenským nástupem sásánovské dynastie, která svrhla vládnoucí režim v Persii pomocí vzpour, vraždění odpůrců a využíváním zmatků, které následovaly po vojenských nezdarech na hranici s Římem – zejména na Kavkaze.²¹ Po převzetí moci v roce 224 n. l. se Ardašír I. a jeho nástupci zaměřili na všeobšáhlu transformaci státu. Ta zahrnovala důrazné prosazování nové identity, jež se distancovala od nejnovější historie a snažila se zdůrazňovat pouta s velkou Perskou říší minulosti.²²

Toho bylo dosaženo sloučením soudobé fyzické a symbolické krajiny s krajinou minulosti. Pro kulturní propagandu byla vhodná důležitá místa ve starověkém Íránu, jako Persepolis, hlavní město achaimenovské říše, a nekropole Nakš-e Rústam, spojená s velkými perskými králi Dáreiem či Kýrem. Ve snaze převrstvit soudobý režim slavnou památkou minulosti byla tato místa opatřena novými nápisy, monumentální architekturou a plastikami,

vytesanými do skalních reliéfů.²³ Zcela se proměnilo mincovnictví. Mince s řeckými nápisy a poprsím ve stylu Alexandra Velikého, jež obíhaly po staletí, byly nahrazeny novým výrazným královským profilem na jedné straně, situovaným opačným směrem, a ohňovým oltářem na straně druhé.²⁴

Tato podoba reversu byla záměrnou provokací, vyhlášením záměru docílit nové identity a nového postoje k náboženství. Na základě omezeného pramenného materiálu z tohoto období můžeme s jistou opatrností konstatovat, že vládci této oblasti prokazovali po celá staletí toleranci v otázkách víry, což umožňovalo do značné míry koexistenci různých náboženství.²⁵

Vzestup nové dynastie s sebou záhy přinesl vyhraněnější postoje k náboženské otázce, přičemž na úkor jiných myšlenek bylo jednoznačně podporováno učení Zardushta neboli Zarathuštry. Tento velký perský prorok, známý Řekům jako Zoroaster a žijící kolem roku 1000 př. n. l., ne-li dříve, učil, že vesmír je rozdělen mezi dva principy, Ahura Mazdu (Osvěcující moudrost) a Angra Mainju (Nepřátelský duch), které jsou ve stavu stálého konfliktu. Proto bylo důležité uctívat první princip, jenž byl odpovědný za dobrý řád. Rozdělení světa na síly dobra a síly zla zasahovalo do všech aspektů života a týkalo se dokonce i takových oblastí jako kategorizace zvířat.²⁶ Rituální očista byla důležitým prvkem zoroastrijské bohoslužby, a to především pomocí ohně. Ahura Mazda, jak nauka stanovovala, může vyvést „dobro ze zlého, světlo z temnot“, jakož i zajistit spásu před démony.²⁷

Tato kosmologie umožňovala sásánovským vládcům spojovat svou vládu se zlatými časy starověké Persie, kdy velcí králové projevovali svou oddanost božstvu Ahura Mazda.²⁸ Poskytovala však také mocný morální rámec pro období vojenské a hospodářské expanze. Důraz na neustálou válku posiloval bojovou mysl obyvatelstva, zatímco orientace na řád a kázeň vyzdvihovala význam správních reforem, jež charakterizovaly obrozující se stát s jeho stále zřetelnější přísností. Zoroastrismus představoval silnou soustavu idejí, jež plně korespondovaly s vojenskou kulturou imperiální obnovy.²⁹

Za Ardašira I. a jeho syna Šápúra I. se sásánovská dynastie agresivně rozpínala, přičemž se zmocňovala měst v oázách, komunikačních tras a celých oblastí, popř. jim vnucovala status klientů. Důležitá města jako Sístán, Merv a Balch byla dobyta v sérii válečných tažení, jež začala ve dvacátých letech 3. století. V jejich průběhu se z podstatné části kušánských území staly vazalské státy, spravované sásánovskými úředníky, kteří přijali titul *kušánsáh* (vládce Kušánu).³⁰ Triumfální nápis v Nakš-e Rostam vypočítává rozsah úspěchů připomínaje, že se Šápúrovo království rozšířilo daleko na východ, kde dosahovalo až k Pěšávaru a „nahoru k hranicím“ Kašgaru a Taškentu.³¹

Jakmile se Sásánovci dostali na trůn, příznivci zoroastrismu zaujali pozice blízko centra moci a vehementně se snažili soustředit administrativní kontrolu do svých rukou na úkor ostatních náboženství.³² Jejich vliv se nyní rozšiřoval do nových oblastí, kontrolovaných perskými vládci. Nápisy z poloviny třetího století n. l., na jejichž vznik dohlížel nejvyšší kněz Kirdír, oslavovaly expanzi zoroastrismu. Této víře a jejím kněžím se dostávalo úcty a poct široko daleko a v zemích, dobytých na Římanech, vzplanulo „mnoho ohňů“ a vyrostlo zde mnoho kněžských kolejí. Uvedený nápis výslovně poznamenává, že k rozšíření víry muselo být vykonáno mnoho tvrdé práce, ale jak Kirdír skromně uvádí, „podstoupil jsem mnoho trápení a obtíží pro dobro *yazads* [božské moci] a vládců, jakož i pro dobro své vlastní duše“.³³

Podporu zoroastrismu provázel útlak místních kultů a soupeřících kosmologií, jež byly odmítány jako učení ďáblovo. Židé, buddhisté, hinduisté, manichejci a jiní byli pronásledováni. Jejich modlitebny byly vypleněny, „idoly ničeny, svatyně démonů demolovány a přeměňovány na chrámy bohů“.³⁴ S rozšiřováním perského státu postupovalo nesmlouvavé vnučování hodnot a náboženské víry, které bylo interpretováno jako tradiční i důležité z hlediska politického a vojenského zdaru. Ti, kteří nabízeli odlišná vysvětlení nebo konkurenční hodnoty, byli pronásledováni a v mnoha případech usmrceni – jako např. Mání, charismatický prorok ze třetího století, jehož myšlenkovou směs, čerpající z východních i západních zdrojů, kdysi prosazoval Šápúr I. Nyní byla jeho nauka odsouzena jako podvratná, otravující mysl a nebezpečná, protože byli její stoupenci nemilosrdně pronásledováni.³⁵

Mezi těmi, kdo byli podrobeni tvrdému zacházení a výslovně uvedeni Kirdírem v jeho seznamu postižených, byli *nasraye* a *kristyone* – to jest „nazarénští“ a „křesťané“. Jestliže se v minulosti vedly početné odborné debaty, jaké skupiny jsou míněny těmito pojmy, dnes panuje všeobecná shoda, že první termín se vztahuje na rodilé obyvatelstvo sásánovské říše, jež přijalo křesťanství. Druhý se týká křesťanů, jejichž značné množství nechal Šápúr I. deportovat na východ po okupaci římské Sýrie, která zastihla tamní místní i centrální úřady v nedbalkách.³⁶ Jedna z příčin, proč zoroastrismus tak hluboko zakořenil ve vědomí a identitě Persie 3. století n. l., spočívá v tom, že se jednalo o reakci na sílící vliv křesťanství, které se začalo s ohromnou rychlostí šířit podél obchodních tras – tak jako buddhismus na východě. Dramatickou radikalizaci zoroastrijské filozofie právě v této době urychlila nepřátelská reakce na křesťanské myšlení, jež přinášeli obchodníci a zajatci, přesídlení na perské území po deportaci ze Sýrie.³⁷

Křesťanství bylo dlouho spojováno se Středomořím a západní Evropou. Částečně to souviselo s rozmístěním vůdčích směrů církve, jež byly v podobě katolicismu, anglikanismu a pravoslaví usazeny v Římě, Canterbury a Konstantinopoli, tj. dnešním Istanbulu. Ve skutečnosti bylo však rané křesťanství ve všech ohledech asijského původu. Jeho zeměpisné ohnisko se samozřejmě nacházelo v Jeruzalémě, společně s dalšími místy, spojenými s Ježíšovým narozením, životem a ukřižováním. Původním jazykem křesťanství byla aramejšтина, jazyk ze semitské jazykové skupiny, vzniklé na Blízkém východě. Teologickým pozadím a spirituálním zřídlem se stal judaismus, formovaný v Izraeli a během židovského exilu v Egyptě a Babylónii. Charakter křesťanských příběhů určovala poušť, záplavy, sucha a hladomory, které se v Evropě nevyskytovaly.³⁸

Historické zprávy o šíření křesťanství v oblasti Středomoří jsou dobře známé, ale jeho raný postup byl mnohem spektakulárnější a slibnější na východě než v okolí Středozemního moře, kde postupovalo podél mořských tras.³⁹ Římské úřady nejprve ponechaly křesťanství na pokoji, přičemž je nejvíce mátlá vášeň jeho prvních stoupenců. Plinius Mladší např. napsal císaři Traianovi ve druhém století, aby požádal o radu, co dělat s křesťany, kteří před něj byli předvedeni v Malé Asii. „Nikdy jsem se nezúčastnil soudů s křesťany“, psal. „A proto nevím, jaký druh trestu je adekvátní, ani do jaké hloubky se mám zabývat jejich činností.“ Plinius nechal některé z nich popravit, „protože jsem nepochyboval o tom, že at již věří v cokoli, jejich tvrdohlavost a zarputilá tvrdošijnost by měly být potrestány.“⁴⁰ Císařova odpověď nabádala k toleranci: nepátrej po křesťanech, řekl, ale pokud jsou udáni, jednej s nimi případ od případu, „protože není možné vypracovat soubor pravidel, která se budou aplikovat bez ohledu na okolnosti“. Ale nikdy nepostupuj na základě zvěsti nebo anonymních obvinění. Počínat si jinak, dodal vzletně, by znamenalo „octnout se v rozporu s duchem naší doby“.⁴¹

Nedlouho poté však úřady zostřily svůj postoj v reakci na pokračující pronikání křesťanství do římské společnosti. Zvláště císařské vojsko začalo považovat nové náboženství s jeho podvratnými názory na hřích, pohlavní záležitosti, smrt a život povšečně za hrozbu pro tradiční vojenské ctnosti.⁴² Od druhého století vypukly brutální perzekuce, při kterých byli křesťané vražděni po tisících, často jako součást veřejného povyražení. Výsledkem byl vznik bohatého souboru textů, připomínajících mučedníky, kteří přišli o život kvůli víře.⁴³ První křesťané museli dlouho bojovat proti předsudkům. Zoufalý výkřik spisovatele Tertulliana (asi 160–225 n. l.) přirovnal jeden význačný učenec k řeči Shakespearova Shylocka: my křesťané „žijeme vedle vás, jíme stejná jídla, oblékáme se jako vy, máme vaše zvyky a tytéž potřeby jako vy“,

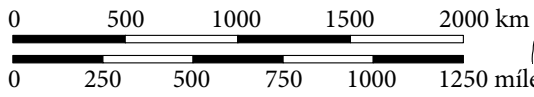
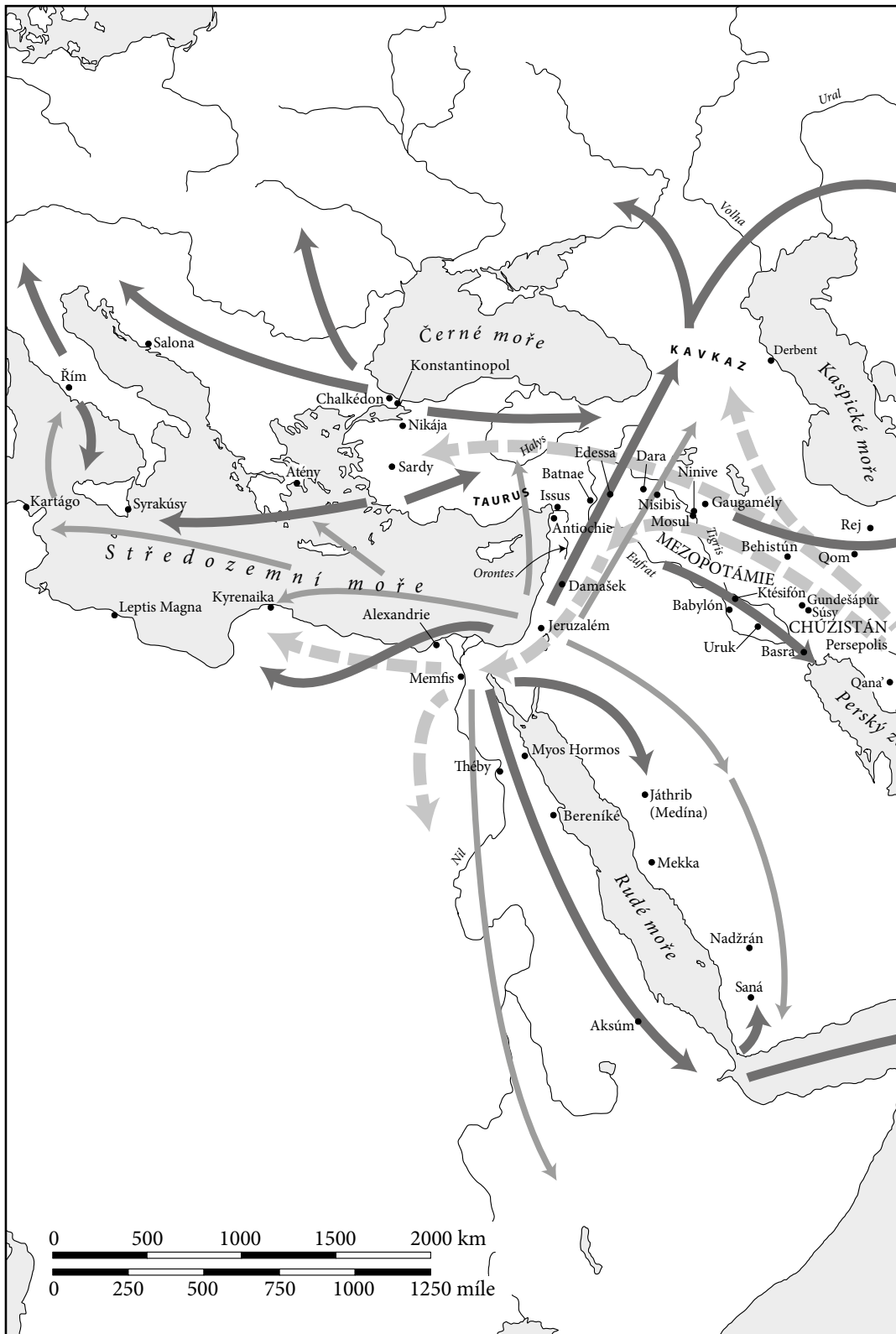
bědoval.⁴⁴ „Znamená snad to, že se neúčastníme římských náboženských obřadů, že nejsme lidské bytosti? Máme snad jiné zuby, nebo jiné orgány hříšné touhy?“⁴⁵

Křesťanství se nejprve šířilo na východ do židovských obcí, které existovaly v Mezopotámii od babylónského zajetí.⁴⁶ Zprávy o Ježíšově životě a smrti nedostávali jejich obyvatelé v řeckých překladech, jako skoro všichni konvertité na západě, ale v aramejštině, jazyce Ježíšových učedníků a Ježíše samotného. Tak jako ve Středomoří připadla hlavní role v evangelizačním procesu obchodníkům, přičemž zvlášť velký význam mělo město Edessa, moderní Urfa v jihovýchodním Turecku, díky své poloze na křižovatce cest ve směru ze severu na jih a z východu na západ.⁴⁷

Evangelisté brzy dospěli na Kavkaz, kde pohřební praktiky a nápisy v Gruzii potvrzují existenci silné komunity křesťanských konvertitů ze židovství.⁴⁸ Netrvalo dlouho a křesťanské komunity byly rozesety kolem Perského zálivu. Šedesát hrobek nedaleko Bahrajnu, vysekaných do korálových břehů, dokládá, jak daleko křesťanské náboženství dospělo od počátku třetího století.⁴⁹ Podle textu, známého jako Kniha zákonů zemí, sepsaného přibližně v této době, se křesťané vyskytovali po celé Persii a bylo možné je najít až daleko na východě na území kontrolovaném Kušánci, to znamená v dnešním Afghánistánu.⁵⁰

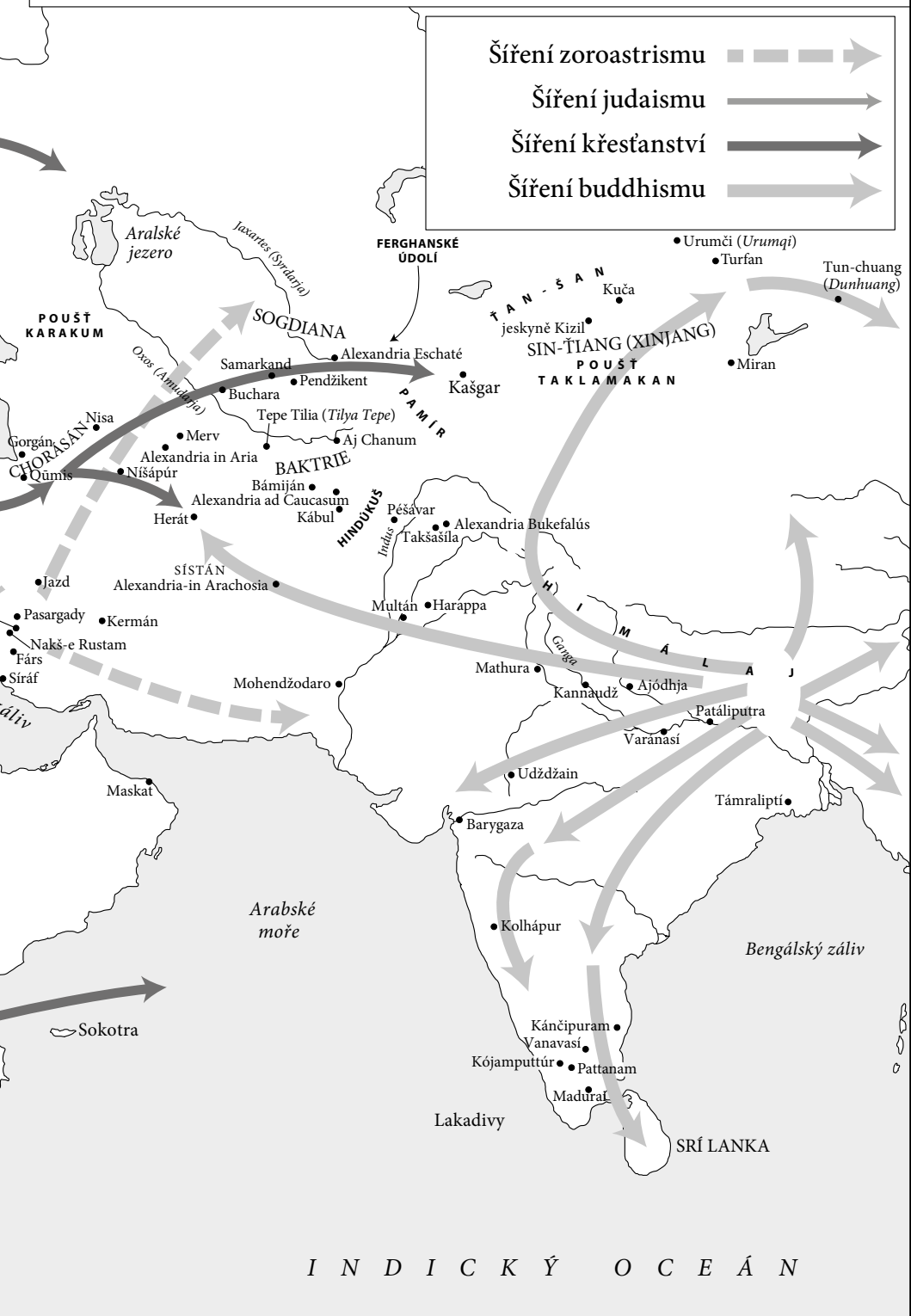
Šíření Ježíšovy víry napomáhaly rozsáhlé deportace křesťanů z Persie během vlády Šápúra I. ve třetím století. Mezi vypovězenými se nacházely významné osobnosti jako antiochijský biskup Démétrius, kterého odvezli do Beth Lapat, dnešního Gundešápúru v jihozápadním Íránu, kde kolem sebe shromáždil své křesťanské souputníky a založil nové biskupství.⁵¹ V Persii žili někteří význační křesťané, jako např. Římanka Candida, jež byla oblíbenou konkubínou u dvora do té doby, než zaplatila své odmítnutí vzdát se víry mučednictvím. Máme o tom křesťanskou zprávu, varující před krvežíznivostí šáha a jeho okolí.⁵²

Tyto dojemné historicky zapadají do kategorie literatury, usilující o to ustanovit nadvládu křesťanských zvyklostí a víry nad tradičními praktikami. Historických zdrojů je pomálu, ale přesto z nich můžeme vycítit atmosféru propagandistických bojů této doby. Podle jednoho autora Kristovi učedníci v Asii, na rozdíl od jiných obyvatel Persie, „nepraktikují odsouzeníhodné zvyky těchto pohanských národů“. To je třeba uvítat, poznamenal jiný autor, protože křesťané tak pozvedli mravy Peršanů a jiných východních národů na vyšší úroveň; „Peršané, kteří se stali jeho učedníky, se již nežení se svými matkami“ a obyvatelé stepí již „nepožívají lidské maso, protože se k nim dostala Kristova zvěst“. Tento vývoj je třeba vřele přivítat, dodal.⁵³

ŠÍŘENÍ NÁBOŽENSTVÍ PO HEDVÁBNÝCH CESTÁCH před r. 600 n. l.

- Šíření zoroastrismu
- Šíření judaismu
- Šíření křesťanství
- Šíření buddhismu

I N D I C K Ý O C E Á N

Sílící pronikání a viditelnost křesťanů v Persii v polovině třetího století zapříčinila, že zoroastrijské kněžstvo se chovalo stále agresivněji, což připomíná reakci římských úřadů.⁵⁴ Ale jak dokládá Kirdírův nápis, perské postoje se začaly přitvrzovat nejen vůči křesťanům, ale také proti dalším náboženským skupinám. Vyhlazování alternativních kosmologií kráčelo ruku v ruce s horlivým zoroastrismem, jenž charakterizoval perskou obnovu. Začalo se formovat státní náboženství, které identifikovalo zoroastrijské hodnoty s hodnotami perskými a poskytovalo – jak bylo řečeno – „podpůrný pilíř sásánovského království“.⁵⁵

Tímto způsobem se dala do pohybu série řetězových reakcí, přičemž soutěž o zdroje a vojenská konfrontace urychlovaly vývoj složitých věroučných systémů, které nejen dodávaly smysl vítězstvím a úspěchům, ale přímo podvracely politiku sousedních konkurentů. V Persii tuto funkci plnilo stále sebevědomější kněžstvo, které – jak ozřejmují nápisy – výrazně zasahovalo do politické sféry.

Důsledky tohoto vývoje byly zřejmé, a to zejména při vývozu zoroastrismu do pohraničních oblastí nebo nově dobytých území. Zakládat ohňové chrámy, na něž byl Kirdír tak hrdý, neznamenovalo pouze riziko zneprátení místního obyvatelstva, ale také skutečnost, že učení a víra jsou vynucovány násilím. Náboženství neprosplávalo, pokud bylo chápáno spíše jako nástroj okupace než jako forma duchovního osvobození. Nepřekvapovalo, jestliže se pak někteří začali přimykát ke křesťanství jakožto protiléku proti drsnému prosazování víry z perského centra.

Otázka, kdy a za jakých okolností přijali vládcové Kavkazu křesťanství, zůstává otevřená. Zprávy o konverzi arménského krále Tíridáta III. na počátku 4. století vznikly o něco později, a nezapřou literární ambice stejně jako křesťanské zázemí svých autorů.⁵⁶ Nicméně podle tradice Tíridátés konvertoval poté, co byl proměněn ve vepře a bloudil nahý v polích, dokud jej nevyhléčil svatý Řehoř, jenž byl svržen do jámy plné hadů, protože odmítl sloužit jisté arménské bohyni. Řehoř vyléčil Tíridáta tak, že jej zbavil jeho rypáku, klů a kůže, načež vděčného krále pokřtil ve vodách Eufratu.⁵⁷

Tíridátés nebyl jediným význačným politickým činitelem, jenž v této době přijal křesťanství, neboť počátkem 4. století konvertoval také Konstantin, jedna z nejvlivnějších osob v Římě. V jeho případě nastal rozhodující okamžik v průběhu bouřlivé občanské války, kdy se Konstantin utkal se svým rivalem Maxentiem na Milvijském mostě ve střední Itálii v roce 312 n. l. Krátce před bitvou se Konstantin údajně zahleděl do nebe a spatřil nad sluncem „světlo ve tvaru kříže“, společně s řeckým nápisem oznamujícím, že „v tomto znamení zvítězíš“. Plný význam tohoto jevu se mu ozřejmil poté, kdy se mu ve snu zjevil

Ježíš Kristus a oznámil, že znamení kříže mu pomůže porazit všechny jeho nepřátele. Alespoň tak to někteří popisují.⁵⁸

Křesťanská líčení ponechávají jen málo prostoru k pochybnostem o bezvýhradném nadšení, s nímž císař osobně dohlížel na prosazování křesťanství na úkor všech ostatních náboženství. Jistý autor např. sděluje, že nové město Konstantinopol nebylo „znečištěno oltáři, řeckými chrámy či pohanskými bohoslužbami“, ale vyzdobeno „nádhernými domy modlitby, v nichž Bůh slíbil požehnat císařovým snahám“.⁵⁹ Další spisovatel popisuje, jak nechal císař zavít slavná kultovní střediska a zakázal věštby a proroctví, základní prvky římské teologie. Mimo zákon byla postavena rovněž obvyklá oběť, provozovaná před jakýmkoli úředním aktem. Strženy a zakázány byly také pohanské sochy.⁶⁰ V příbězích, vyprávěných autory, kteří měli zájem ukázat Konstantina jako cílevědomého podporovatele nové víry, nezbyval prostor pro vyváženost.

Ve skutečnosti měl Konstantin pro svou konverzi nepochybně více důvodů, než by chtěly dovozovat příběhy, sepsané za jeho života nebo krátce poté. Jednak osvojit si křesťanskou víru, již přijala velká část armády, znamenalo chytrý politický tah. Zadruté pomníky, mince a nápisy z celé říše, které zobrazují Konstantina jako neochvějného stoupence kultu Neporaženého slunce (*Sol Invictus*), naznačují, že vyznával křesťanství s větším váháním, než by se dalo soudit z těžko uvěřitelných chvalozpěvů. Ostatně v rozporu s jejich tvrzeními se císařství nezměnilo přes noc, protože vůdčí osobnosti v Římě, Konstantinopoli a jinde zůstaly ještě dlouhou dobu věrné svým tradičním bohům. A to navzdory císařově obrácení a jeho horlivosti, s níž propagoval novou víru.⁶¹

Není však pochyb o tom, že Konstantinův obrat ke křesťanství způsobil v římské říši obrovské změny. Perzekuce, jež vyvrcholily asi deset let před tím za vlády Diokleciána, skončily. Gladiátorské zápasy, dlouhou dobu základ římské zábavy, byly zakázány v důsledku křesťanského odporu k podívané, jež tak znevažovala svatost života. „Krvavá podívaná nás pohoršuje“, uvádí se ve výtahu zákona z roku 325, dochovaného v pozdější kompilaci císařské legislativy. „[Proto] zcela zakazujeme existenci gladiátorů.“ Ti, kteří byli dosud posíláni z trestu do arény za zločiny, které spáchali, nebo za víru, jíž se odmítali vzdát, byli napříště posíláni „do dolů, aby přijali trest za své zločiny, ale nebyla přitom prolita jejich krev“.⁶²

Po celé říši se vynakládalo mnoho prostředků na podporu křesťanství, přičemž Jeruzalém byl vybrán jako místo rozsáhlých stavebních prací, podpořených mimořádnými dotacemi. Jestliže Řím a Konstantinopol platily za administrativní centra říše, Jeruzalém měl být jejím duchovním střediskem. Části města byly srovnány se zemí a půda, vykopaná zpod pohanských

chrámů, byla odvezena co možná nejdále, jako „by byla poskvrněná ďábelskou bohoslužbou“. Výkopové práce nyní odhalovaly jedno svaté místo za druhým včetně jeskyně, kde Ježíš ulehl k odpočinku; jeskyně byla obnovena a „tak jako náš Spasitel vrácena životu“.⁶³

Konstantin osobně řídil tyto práce a stanovoval, jaký materiál má být použit při stavbě chrámu na místě Božího hrobu. Císař byl ochoten postoupit hrubou stavbu a výzdobu zdí svému pověřenci, ale chtěl se podílet na výběru mramoru a sloupů. „Rád bych znal tvůj názor“, psal biskupu Makariovi, „zda by strop měly pokrývat desky anebo jiná dekorace. Pokud budou použity desky, mohl by být strop zdoben také zlatem.“ A dodal, že si v této otázce vyhrazuje poslední slovo.⁶⁴

Konstantinova oslavovaná konverze vyznačuje začátek nové kapitoly v historii římské říše. Třebaže křesťanství se nestalo státním náboženstvím, zmírnění restrikcí a trestů otevřelo nové víře stavidla. To byla dobrá zpráva pro křesťany a křesťanství na západě, ale na východě to znamenalo pro Kristovy následovníky katastrofu. Zpočátku nebyl Konstantin nijak zapáleným konvertitou, o čemž vypovídá ražba mincí s vysloveně pohanskými motivy, jakož i vztyčení vlastní sochy v podobě Héliá-Apollóna v Konstantinopoli. Brzy se však stal vyhraněnějším stoupcem nové víry, přičemž se dal portrétovat jako ochránce křesťanů, ať se nacházeli kdekoli, tedy i za hranice říše.

Ve třicátých letech 4. století se rozšířily zvěsti, že Konstantin připravuje útok na Persii, přičemž chtěl využít přítomnosti nespokojeného šáhova bratra, který hledal útočiště na císařském dvoře v Římě. Lze si představit nervozitu Peršanů, když od Konstantina přišel list oznamující, že se s radostí dozvěděl, že „nejkrásnější perské provincie jsou plné oněch mužů, jejichž jménem nyní sám mluvím, tj. křesťanů“. Pro perského krále Šápúra II. měl zvláštní zprávu: „Doporučuji tyto osoby tvé ochraně... zahrň je svou obvyklou lidskostí a vlídností; tímto důkazem víry zajistíš sobě i nám nezměřitelný prospěch.“⁶⁶ Možná šlo o přátelskou radu, ale znělo to jako hrozba: nedlouho předtím Římané posunuli svou východní hranici hluboko na perské území, přičemž okamžitě zahájili budování opevnění a silnic, aby si tyto zisky pojistili.⁶⁷

Když vládce Gruzie, dalšího kavkazského království s obchodním a strategickým významem, prožil obrácení na víru, jež mělo jen nepatrně méně barvitý průběh než Konstantinovo (král doslovně spatřil světlo poté, co jej na lovu pohltila temnota), perské obavy přerostly v paniku.⁶⁸ Zatímco se Konstantin nacházel na dunajské hranici, Šápúr II. překvapivě zaútočil na Kavkaz, kde sesadil jednoho z místních vládců a na jeho místo dosadil svého člověka. Konstantin odpověděl bez váhání a dramaticky: shromáždil obrovskou armádu, nařídil biskupům, aby se zúčastnili nadcházejícího tažení a nechal vyrobit

repliku svatostánku, používaného k uchovávání Archy úmluvy. Poté oznámil, že je odhodlán podniknout trestnou výpravu proti Persii a nechat se pokřtít ve vodách řeky Jordán.⁶⁹

Konstantinova ctižádostivost neznala mezí. Nechal předem razit mince a svému nevlastnímu synovci udělil nový královský titul: vládce Persie.⁷⁰ Křesťanů na východě se zmocnilo vzrušení, jež vyjadřuje list, napsaný Afrahatem, představeným důležitého kláštera nedaleko Mosulu: „Dobro sestoupilo k národům božím.“ To byl okamžik, na který čekal: Přiblížilo se na dosah vybudování křesťanského království na Zemi jednou provždy. „Budte ujištěni,“ dodal, „že bestie bude zabita v čase, který jí byl předurčen.“⁷¹

Během příprav k zuřivému odporu se Peršané dozvěděli, že je potkalo velké štěstí: dříve než se mohl vydat na výpravu, Konstantin onemocněl a zemřel. Šápúr II. nyní jako odplatu za císařovu agresi připravil křesťanské populaci v Persii peklo na zemi. Ponoukán zoroastrijskými úředníky šáh „žíznil po krvi svatých“.⁷² Mučedníků bylo na tucty: rukopis z Edessy z počátku 5. století zaznamenává v této době popravu nejméně šestnácti biskupů a padesáti kněží.⁷³ Křesťané byli od nynějška považováni za předsunutý oddíl, za pátou kolonu, jež na západě otevírá Persii římskému císařství. Vůdčí biskupové byli obviněni, že ze šáhových „stoupenců a národů činí vzbouřence proti [jeho] majestátu a že se stali otroky císaře, který sdílí jejich víru“.⁷⁴

Toto krveprolití bylo přímým důsledkem nadšeného přijetí křesťanství v Římě. Perzekuce rozpoutané šáhem plynuly ze skutečnosti, že Konstantin spojil expanzi římské říše s expanzí křesťanství. Jeho halasné deklarace možná zapůsobily inspirativně na muže jako byl Afrahat, ale staly se obrovskou výzvou pro perské vládnoucí kruhy. Římská identita byla před Konstantinovou konverzí jasně definována. Nyní se ale císař – a jeho nástupci – odhodlali mluvit o ochraně nejen Říma a jeho občanů, ale také křesťanů všeobecně. To byla silná karta, alespoň doma, kde šlo o sladění politické rétoriky s postojem biskupů a věřících. Ale pro ty, kteří žili mimo hranice impéria, to mohlo znamenat katastrofu, jak zjistily Šápúrovy oběti.

Je proto ironií osudu, že zatímco se Konstantin proslavil jako císař, který položil základy křesťanství v Evropě, nikde se neuvádí, jakou cenu bylo nutno za přijetí nové víry zaplatit, a to v podobě fatálního poškození vyhlídek křesťanství na východě. Otázka nyní zněla: dokáže učení Ježíše Krista, které proniklo hluboko do Asie, přežít soustředěný útok?

3. KAPITOLA

Cesta na křesťanský východ

Když po čase napětí mezi Římem a Persií zesláblo, zmírnily se také postoje k náboženství. Ústup Říma souvisel s tím, že musel ve 4. století začít bojovat o vlastní přežití. V řadě válečných tažení, které trvaly až do smrti Šápúra II. v roce 379, dokázala Persie ovládnout uzlové body podél obchodních a komunikačních tras směřujících do Středomoří. Peršané znovu ovládli Nisibis a Sinagru a anektovali polovinu Arménie. Jakkoli toto obnovení územní rovnováhy přispělo k utišení nepřátelství, vztahy se skutečně zlepšily poté, co jak Řím, tak Persie stanuly před novou hrozbou, která přicházela ze stepí.

Svět vstupoval do fáze environmentální změny. V Evropě je to doloženo vzestupem mořské hladiny a náparem malárie v oblasti Severního moře. V Asii se od počátku 4. století prudce snížila slanost Aralského jezera, což způsobilo zásadní proměnu stepní vegetace, podloženou přesnými pylovými analýzami. Fundamentální posun globálního klimatu dokládají nové vzorce postupu ledovců v pohoří Ťan-šan.¹

Důsledky byly ničující, jak dokládá pozoruhodný dopis, napsaný sogdiánským obchodníkem na počátku 4. století a nalezený nedaleko Tun-chuangu v západní Číně. Kupec sděloval svým obchodním partnerům, že nedostatek potravin a hladomor si vyžádaly vysokou daň a že katastrofa, jež postihla Čínu, se dá sotva popsat. Císař prchl z hlavního města, načež nechal zapálit svůj palác. Sogdiánské obchodní komunity zahubilo hladovění a smrt. Autor radil svým druhům – nepomýšlejte na obchodování v těchto místech, kde „není možnost, abyste něco vydělali“. Mluvil o vydrancovaných městech. Situace se podobala apokalypse.²

Chaos vytvořil dokonalé podmínky pro konsolidaci mozaiky stepních kmenů. Tyto národy obývaly pás zemí, spojujících Mongolsko s planinami střední Evropy, kde ovládnutí nejlepších pastvin a spolehlivých vodních zdrojů zaručovalo velkou politickou moc. Nyní ale ovládl stepi pouze jeden kmen, jenž zničil vše, co mu stálo v cestě. Sogdiánský obchodník se o těchto

původcích apokalypsy zmiňoval ve svém dopise jako o *xwn*. Byli to Siung-nuové, na západě lépe známí jako Hunové.³

Mezi lety 350 a 360 došlo k obrovské migrační vlně, když kmeny posouvaly své pastviny a tlačily se na západ. Nejpravděpodobnější příčinou byla klimatická změna, která neobyčejně zkomplikovala život ve stepích a vyvolala intenzivní zápas o zdroje. Jeho dopad pocítily společnosti od Baktrie v severním Afghánistánu až po římskou hranici na Dunaji, kde se začaly objevovat v obrovských množstvích uprchlíci, prosící o svolení, aby se směli usadit na císařském území poté, kdy je z jejich zemí severně od Černého moře vypudili postupující Hunové. Situace se brzy stala katastrofálně nestabilní. Velká římská armáda, vyslaná k obnovení pořádku, byla v roce 378 rozdrčena na thráckých pláních, přičemž jednou z mnoha obětí této porážky byl císař Valens.⁴ Obrana hranic se zhroutila a jeden kmen za druhým se valil do západních provincií říše, takže nakonec byl ohrožen samotný Řím. Do té doby byly severní výběžek Černého moře a stepní kraje, táhnoucí se daleko do Asie, považovány za beznadějně barbarské, bez zdrojů a civilizace, zaplněné pouze zuřivými válečníky. Římané si neuvědomili, že by tyto regiony mohly účinkovat jako kanály, stejně jako cesty spojující západ s východem přes Persii a Egypt. Tytéž oblasti měly nyní zavléci smrt a destrukci do samotného srdce Evropy.

Rovněž Persie se zachvěla tváří v tváří kataklyzmatu valícímu se ze stepí. Její východní provincie pod náporom barbarů zakolísaly a poté se zhroutily. Města se vylidnila, o životně důležité zavlažovací systémy se neměl kdo postarat; při nájezdech útočníků nakonec zcela zanikly.⁵ Útoky se valily přes Kavkaz, přičemž se nájezdníci zmocnili v mezopotámských, syrských a maloasijských městech ohromné kořisti a mnoha zajatců. V roce 395 ohromný útok zdevastoval města na Tigridu a Eufratu, přičemž dosáhl až k hlavnímu městu Ktésifontu; teprve pak byl odražen.⁶

Persie a Řím, mající společný zájem na obraně před barbarskými hordami, nyní uzavřely pozoruhodné spojení. Aby kočovníci nemohli pronikat přes Kavkaz, byla vybudována masivní hradba, táhnoucí se skoro 200 kilometrů mezi Kaspickým a Černým mořem. Chránila perské vnitrozemí před útokem, sloužíc jako fyzická bariéra mezi světem řádu na jihu a světem chaosu na severu. V celé její délce bylo v pravidelných intervalech vystavěno třicet pevností, přičemž další ochranu zdi poskytoval skoro pět metrů hluboký vodní příkop. Jednalo se o zázrak architektonického plánování a stavitelství, přičemž standardizované cihly se vyráběly v desítkách vypalovacích pecí přímo na místě. Opevnění budovalo asi 30 000 vojáků ubytovaných v posádkách, které byly rozmístěny za zdí.⁷ Hradba představovala pouze jeden z několika nových kroků, které Sásánovci podnikli k ochraně dlouhé severní hranice a zranitelných

obchodních středisek jako byl Merv, první místo, jež by bylo vystaveno náporu útočníků pronikajících přes poušť Karakum (dnes v Turkmenistánu).⁸

Řím nejen souhlasil s pravidelnými finančními příspěvky na údržbu této perské hradby, ale také podle některých soudobých zdrojů dodával vojáky, kteří ji pomáhali chránit.⁹ O tom, jak hluboký obrat nastal ve vztazích obou říší, svědčí skutečnost, že v roce 402 jmenoval císař Arcadius v Konstantinopoli ochráncem svého syna a dědice nikoho jiného než šáha.¹⁰

Ale pokud šlo o Řím, všechna tato opatření přišla již pozdě. Rozvrat na stepích severně od Černého moře vyvolal obrovskou bouři, která způsobila zhroucení rýnské hranice impéria. Série vpádů na konci 4. století zničila obranu západních provincií Říma. Vítězné boje proti císařským vojskům dodávaly kmenovým vůdcům prestiž a přinášely hmotné zisky, které lákaly další nájezdníky a vedly k dalším útokům. Zatímco se císařská armáda pokoušela vzdorovat náporům barbarských hord, útok za útokem ničili obranu císařství a nakonec zpusťovaly galské provincie. Situace se katastrofálně zhoršila, když Alarich, mimořádně zdatný a ctižádostivý vůdce, pronikl se svými Vizigóty do Itálie a utábořil se před Římem, od kterého si hodlal nátlakem vynutit výkupné. Senát se mu zoufale snažil vyhovět, ale Alaricha nakonec čekání unavilo. V roce 410 na město zaútočil a strašlivě jej vyplenil.¹¹

Byl to šok, který otrásl celým Středomořím. V Jeruzalémě zprávě o vyplenění Říma nechťeli věřit. Podle svatého Jeronýma „řečníkovi selhal hlas, pro pláč nemohl mluvit... město, jež dobylo celý svět, to že bylo samo dobyto... kdo tomu mohl uvěřit? Kdo mohl věřit, že padl Řím budovaný po staletí dobýváním světa, kdo mohl věřit, že matka národů se stala jejich hrobem?“¹² Nicméně alespoň nebylo město vypáleno, napsal s odstupem jednoho století s unavenou rezignací historik Jordanes.¹³

Nerozhodovalo však, zda byl Řím vypálen či nikoli. Podstatné bylo, že se rozpadala západořímská říše. Zanedlouho po Alarichově vpádu kmen Alanů, jehož původní domov ležel daleko na východě mezi Kaspickým a Černým mořem, vydrancoval Španělsko. Byli to zdatní obchodníci se sobolými kůžemi, jak o tom pečlivě informovali čínští komentáři již před dvěma staletími.¹⁴ Další kmenové uskupení – Vandalové –, kteří museli ustoupit před Huny, dospělo ve dvacátých letech 5. století do západořímské severní Afriky, kde ovládli jeho hlavní město Kartágo, jakož i okolní pulzující a lukrativní oblasti, které zásobovaly většinu západní části říše obilím.¹⁵

A jako kdyby zlého nebylo dost, v první polovině 5. století se v Evropě, poté co před sebou přihnali změt kmenů – Gótů, Alanů, Vandalů, Svébů, Gepidů, Bastarnů a dalších –, objevili samotní Hunové, vedení nejproslulejší postavou pozdní antiky – Attilou.¹⁶ Vzbuzovali absolutní hrůzu. Jsou „sémě

děblov“, psal jeden římský autor, a „jsou mimořádně divocí“. Od útlého věku byli vedeni k tomu, aby dokázali odolávat krajnímu chladu, hladu a žízni. Oblékali se do sešitých kůží polních myší. Živili se kořínky a syrovým masem, které částečně ohřívali tak, že jej vkládali pod sedla koní.¹⁷ Nezajímali se o zemědělství, poznamenává tentýž spisovatel, chtěli pouze krást u svých sousedů, přičemž je zotročovali; byli jako diví vlci.¹⁸ Hunové pokrývali tváře právě narozených chlapců jizvami, aby zabránili růstu vousů. Jelikož trávili tolik času na koňském hřbetě, jejich těla byla groteskně zdeformovaná. Vypadali jako zvířata, stojící na zadních nohách.¹⁹

Třebaže je lákavé odmítnout podobné komentáře jako projev předsudečné bigotnosti, průzkum kosterních nálezů ukázal, že Hunové u svých dětí praktikovali umělé lebeční deformace. A to tak, že obvazovali lebku za účelem zploštění čelních a týlních kostí. Stlačené kosti způsobily, že hlava nabývala výrazně zahroceného tvaru. Nebylo to tedy jen chování Hunů, které se děsivě vymykalo řádu; bylo to také jejich vzezření.²⁰

Příchod Hunů znamenal vážné nebezpečí pro východní část římského impéria, jež se dosud nacházela v relativním bezpečí před pohromou, která zdevastovala většinu Evropy. Malosijské, syrské, palestinské a egyptské provincie byly dosud nedotčeny, stejně jako velkolepé město Konstantinopol. Ale císař Theodosius II. nehodlal ponechat nic náhodě. Obklopil město silnými hradbami včetně rozsáhlé soustavy zemních valů, aby je ochránil před útokem.

Tyto hradby, spolu s úzkým pruhem vody, oddělujícím Evropu od Asie, se ukázaly být rozhodující. Když se Attila usadil severně od Dunaje, patnáct následujících let pustošil Balkán, vymáhaje od konstantinopolské vlády vysoký tribut za to, že nebude postupovat dál. Přitom nahromadil velké množství zlata. Když z císařských úřadů vymáčkl v podobě výkupného a úplatků vše, co mohl dostat, vydal se na západ. Jeho postup nakonec nezastavily římské armády, ale koalice složená z dávných nepřátel Hunů. V bitvě na Katalaunských polích, tedy v dnešní střední Francii, byl v roce 451 Attila poražen ohromnou armádou, zahrnující koalici Římanů, germánských a alanských etnik. Hunský vůdce zemřel krátce poté během svatební noci, jež ostatně nebyla jeho první. Po ohromných oslavách, píše současník, „ulehl na záda, nasáklý vínem, a usnul“, přičemž ho ve spánku postihlo smrtelné krvácení do mozku. „Opilstlost hanebně zahubila krále, který získal válečnou slávu.“²¹

V dnešní době je módní mluvit o věku transformace a kontinuity, následujícím po vyplenění Říma, spíše než o temných staletích. Avšak jak přesvědčivě dokládá jeden moderní badatel, dopad znásilňování, drancování a anarchie, jimiž se vyznačuje 5. století, v němž Gótové, Alani, Vandalové a Hunové řádili po celé Evropě a severní Africe, si lze jen stěží představit. Úroveň vzdělanosti

prudce poklesla. Téměř se přestalo stavět z kamene, což zřetelně dokládá úpadek bohatství a ambicí. Zhroutil se dálkový obchod, jenž kdysi dodával hrnčířské výrobky z továren v Tunisku až do Iony ve Skotsku; nahradily jej místní trhy, kde se obchodovalo jen s drobnostmi. A na základě průzkumu znečištění ledových čepiček v Grónsku bylo zjištěno podstatné zmenšení objemu tavicích prací, které se propadly na úroveň předhistorické doby.²²

Současníci se pokoušeli pochopit smysl toho, co bylo z jejich pohledu naprostým zhroucením světového řádu. „Proč Bůh dovolil, abychom byli slabší a ubožejší“ než všechny ty barbarské národy, bědoval křesťanský autor Salvianus v 5. století. „Proč dopustil, abychom byli poraženi barbary? Proč dopustil, abychom se stali objektem vlády našich nepřátel?“ Odpověď byla dle jeho názoru prostá: lidé hřešili a Bůh je potrestal.²³ Jiní se dopracovali k opačnému závěru. Řím byl pánem světa, dokud zůstal věrný svým pohanským kořenům, tvrdil pohanský byzantský historik Zósimos. Jakmile se jich vzdal a přiklonil se k nové víře, přivodil svůj vlastní zánik. Zósimos byl přesvědčen, že se nejedná o pouhý názor, ale o skutečnost.²⁴

Zhroucení Říma ulehčilo situaci asijskému křesťanství. Vztahy s Persií se zlepšily díky společnému zájmu na obraně před stepními národy. Po fatálním oslabení říše se křesťanství přestalo jevit jako hrozba, nebo i jen jako něco přesvědčivého, jako tomu bylo před stoletím, kdy se Konstantin chystal k útoku proti Persii a k osvobození jejího křesťanského obyvatelstva. Proto se v roce 410 uskutečnilo první z několika setkání, iniciovaných šáhem Jazdkardem I. za účelem formalizace postavení křesťanské církve v Persii a standardizace její věrouky.

Podobně jako na Západě se vyrojilo množství odlišných názorů, co přesně znamená následovat Ježíše, jak by měli žít jeho stoupenci a jak by měli projevovat a praktikovat svou víru. Jak jsme již uvedli, dokonce i Kirdírův nápis ze 3. století se zmiňoval o dvou druzích křesťanů – *nasraye* a *kristyone*; v případě prvních se mělo jednat o místní evangelizované obyvatelstvo, v případě druhých o ty, kteří byli deportováni z římského území. Proměny praxe a doktríny představovaly neustálý zdroj problémů, takže nepřekvapuje, že na místech jako Rev-Ardašír ve Farsu v jižním Íránu existovaly dvě církve, z nichž jedna vedla bohoslužby v řečtině, druhá v syrštině. Rivalita někdy vedla k fyzickému násilí, jako např. ve městě Súsý (v dnešním jihozápadním Íránu), kde se soupeřící biskupové pokusili vzájemný spor vyřešit pěstním soubojem.²⁵ Snahy biskupa ze Seleukeie-Ktésifontu, jednoho z nejvýznamnějších měst perské říše, zavést řád a jednotu do všech křesťanských obcí, se minuly účinkem.²⁶

Jestliže možnost spásy závisela na kladení otázek ohledně správné víry, bylo důležité jednou provždy urovnat rozdíly, což raně církevní otcové horlivě